

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

КРЕДИТ-ИҚТИСОД ФАКУЛЬТЕТИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

“Кредит-иқтисод” факультети

декани и.ф.н.,доц.

Н.Н. Обломуратов _____

“ ____ ” _____ 2016 й.

“БАНК ҲИСОБИ ВА АУДИТ” КАФЕДРАСИ

РАХИМОВ АТХАМ ДЎСМАТ ЎҒЛИ

**ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИ
БОШҚАРИШ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ**

**5230700 – “Банк иши” таълим йўналиши бўйича
бакалавр даражасини олиш учун**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар:

Кат.ўқит. Т.Тошматов _____
“ ____ ” _____ 2016 й.

“Ҳимояга тавсия этилади”

“Банкларда бухгалтерия ҳисоби ва аудити”

кафедраси мудири

и.ф.н.,доц. З.Умаров _____

“ ____ ” _____ 2016 й.

Тошкент - 2016

М У Н Д А Р И Ж А

	Бет- лар
КИРИШ.....	3
I БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	7
1.1 Тижорат банклари молиявий ресурслари иқтисодий моҳияти ва таснифланиши	7
1.2 Тижорат банкларида молиявий ресурсларни бошқариш усуллари ва йўналишлари.....	19
II БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИ БОШҚАРИШ АМАЛИЁТИ.....	30
2.1 Тижорат банкларида молиявий ресурсларни шакллантириш ва бошқариш амалиёти	30
2.2 Тижорат банкларида ўз маблағларини шакллантириш ва бошқариш ҳолати таҳлили	34
2.3 Тижорат банкларида жалб қилинган маблағлар ҳолати таҳлили	46
III БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИНГ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШУВИ ШАРОИТИДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ	60
ХУЛОСА	70
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	74

КИРИШ

Битирув малакавий ишининг долзарблиги. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизация қилиш шароитида иқтисодиёт тармоқларида кўп укладли иқтисодиёт негизларини яратиш муҳим масала ҳисобланади. Республикамиз ҳукумати иқтисодиёт тармоқларини ислоҳ қилишга, уларнинг шаклан ва мазмунан янги тузилмасини яратишга асосий эътиборни қаратмоқда.

Бозор муносабатлари соҳасида ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектнинг ўз тасарруфидаги барча ресурслар – молиявий, моддий, меҳнат ва пул ресурслари ҳаракати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини тўғри бошқаришни таъминлаши зарур бўлади. Кўпгина корхона ва ташкилотлар иқтисодий мустақиллик ҳамда ички ва ташқи бозорда битимлар тузиш ҳуқуқини қўлга киритганларидан сўнг хўжалик юритишнинг янги шароитларига босқичма – босқич тайёр бўлиб борди.

Бозор иқтисодиёти соҳасида бошқарув субъектларига фақат ахборотга эга бўлишнинг ўзи кифоя қилмайди. Бу ахборот билан ишлаш, тўғри хулосалар чиқариш ва улардан ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадида фойдаланиш зарур бўлади. 2014 йил давомида банк тизимида амалга оширилган ислохотлар доирасида тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш бўйича аниқ белгиланган чора-тадбирлар давом эттирилди. Жумладан, тижорат банкларининг капиталлашувини ошириш бўйича қўрилган чора-тадбирлар натижасида 2014 йил якуни бўйича банк тизимида капиталнинг етарлилик даражаси 23,8 фоизни ташкил этди. Бу эса, банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан белгиланган халқаро меъёрдан деярли 3 баробар юқоридир¹.

Банкларда барқарор ресурс базасини шакллантириш ва уни янада кенгайтириш, аҳолининг бўш пул маблағларини банк омонатларига жалб қилишни янада рағбатлантириш ва кафолатлашга доир қабул қилинган

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари

Президентимизнинг қатор Фармон ва Қарорлари аҳолининг банк тизимига бўлган ишончини янада мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Натижада 2014 йилда амалга оширилган депозит операцияларнинг ўртача ҳажми 2013 йилга нисбатан 1,1 баробарга ошди².

Ҳозирги кунда банкларнинг етарли ресурсларга эга бўлиши ўта долзарб вазифалардан бири ҳисобланади. Маълумки, банкнинг етарли ресурсларга эга бўлиши унинг пассив операцияларини самарали амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Банк тизимида ислохотларнинг чуқурлашуви молиявий ресурсларни оқилона бошқариш усуллари ва воситаларидан кенгроқ фойдаланишни тақозо этади. Юқоридагиларга эътибор берадиган бўлса, бугунги кунда банк молиявий ресурсларини бошқаришни янада такомиллаштиришга катта эътибор беришимиз лозим. Битирув малакавий иши айнан ушбу масалаларни ёритишга қаратилгандир.

Президент Ислом Каримовнинг 2014 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузасида “Банк тизимидаги ислохотлар иқтисодиётимизнинг барқарор ўсиш суръатларини таъминлашда энг муҳим омил бўлди. Бунинг натижасида тижорат банкларининг жами капитали 25 фоизга ошди. Банк тизимининг мустаҳкамланиши 2014 йилда Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасини 12 фоиздан 10 фоизга, тижорат банкларининг кредитлар бўйича фоиз ставкасини ҳам шунга мос равишда камайтириш учун зарур имкониятлар туғдирди.”³ деб таъкидлаб ўтилди. Бу натижа банк ресурсларидан оқилона бошқариш ва самарали фойдаланишни талаб қилади.

² Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари

³ Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси, “Халқ сўзи” газетаси 2014 йил 18 январ

Иқтисодиётдаги ислохотларнинг ҳозирги шароитида банк фаолиятини самарали ташкил этишда уларнинг молиявий ресурсларини бошқариш тизимини янада такомиллаштириш йўллари ишлаб чиқиш долзарб масала саналади ва битирув малакавий ишимизнинг долзарблигини белгилайди.

Шундай қилиб, тижорат банкларининг молиявий ресурсларини бошқариш муҳим масалалардан биридир, муддатлилигини ва риск даражасини инобатга олган ҳолда, кўп томонлама ёндашувни талаб қилади, буларнинг барчаси мазкур мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари ресурсларни бошқариш, жаҳон миқёсида ҳам барқарор бўлиши катта аҳамиятга эга, бундан келиб чиқади-ки, шу долзарб мавзунинг амалий ва назарий муаммоларини ечишга қаратилган саволларининг зарурати келиб чиқади ва ҳозирги битирув малакавий иши айнан шу долзарб мавзуга, яъни мавзуга бағишланган.

Битирув малакавий ишини ёзиш жараёнида мавзуга дахлдор Ўзбекистон Республикаси: Президенти фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Молия вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари, газета ва журналларда чоп этилган мақолалар, илмий монографиялар, шунингдек амалдаги қонунчилик ҳужжатлари ва меъёрий ҳужжатлар ўрганилди ҳамда улардан фойдаланилди.

Битирув малакавий ишининг мақсади Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида моливий ресурсларни бошқаришни такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- тижорат банкларида моливий ресурсларни шакллантириш ва бошқаришнинг назарий асосларини тадқиқ қилиш ва уларга хос бўлган хусусиятларни аниқлаш;
- тижорат банкларида ўз капиталини бошқариш амалиётини таҳлил қилиш ва банкларнинг капиталлашув жараёнларини ўрганиш;

- республикамиз тижорат банклари депозит операцияларини бошқариш амалиётини баҳолаш ва ривожланиш истиқболини тадқиқ қилиш;
- тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан боғлиқ бўлган фаолиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш;
- тижорат банкларида моливий ресурсларни бошқаришни такомиллаштириш юзасидан илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишининг объекти. Ўзбекистон Республикаси йирик тижорат банклари, йиллик ҳисоботлари, жумладан моливий ресурслари тўғрисидаги ҳисоботлари.

Битирув малакавий ишининг предмети. Тижорат банкларининг моливий ресурсларини бошқариш ва таҳлил этиш масалалари ишнинг предмети қилиб белгиланган.

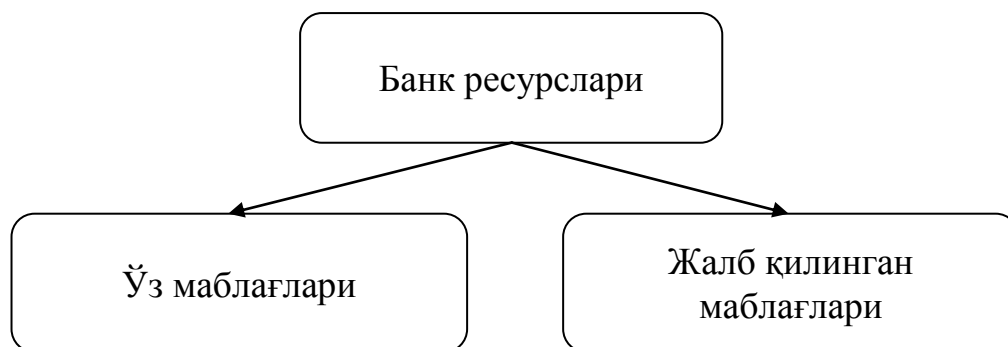
Битирув малакавий ишининг назарий-амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишидан ҳозирги кунда тижорат банкларида моливий ресурсларни шакллантириш, банк капитали, жалб қилинган маблағлардан самарали фойдаланиш, моливий ресурсларни бошқаришни такомиллаштириш мақсадида, шунингдек иқтисодиёт йўналишидаги олий ўқув юртларида пул, кредит ва банклар, банк иши фанларида фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий ишининг таркиби ва ҳажми. Битирув малакавий иши кириш, 3 та боб, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар руйхатидан иборат.

I БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1 Тижорат банклари молиявий ресурслари иқтисодий моҳияти ва таснифланиши

Тижорат банклари, бошқа хўжалик субъектларидан фарқли ўларок ўзининг хўжалик ва тижорат фаолиятини таъминлаш учун катта миқдорда пул маблағларига, яъни молиявий ресурсларга эга бўлиши лозим. Банк молиявий ресурслари банк томонидан амалга ошириладиган пассив операциялардан ташкил топади ва банк балансининг пассив қисмида юритилади. Банк ресурсларини икки катта гуруҳга бўлиш мумкин:

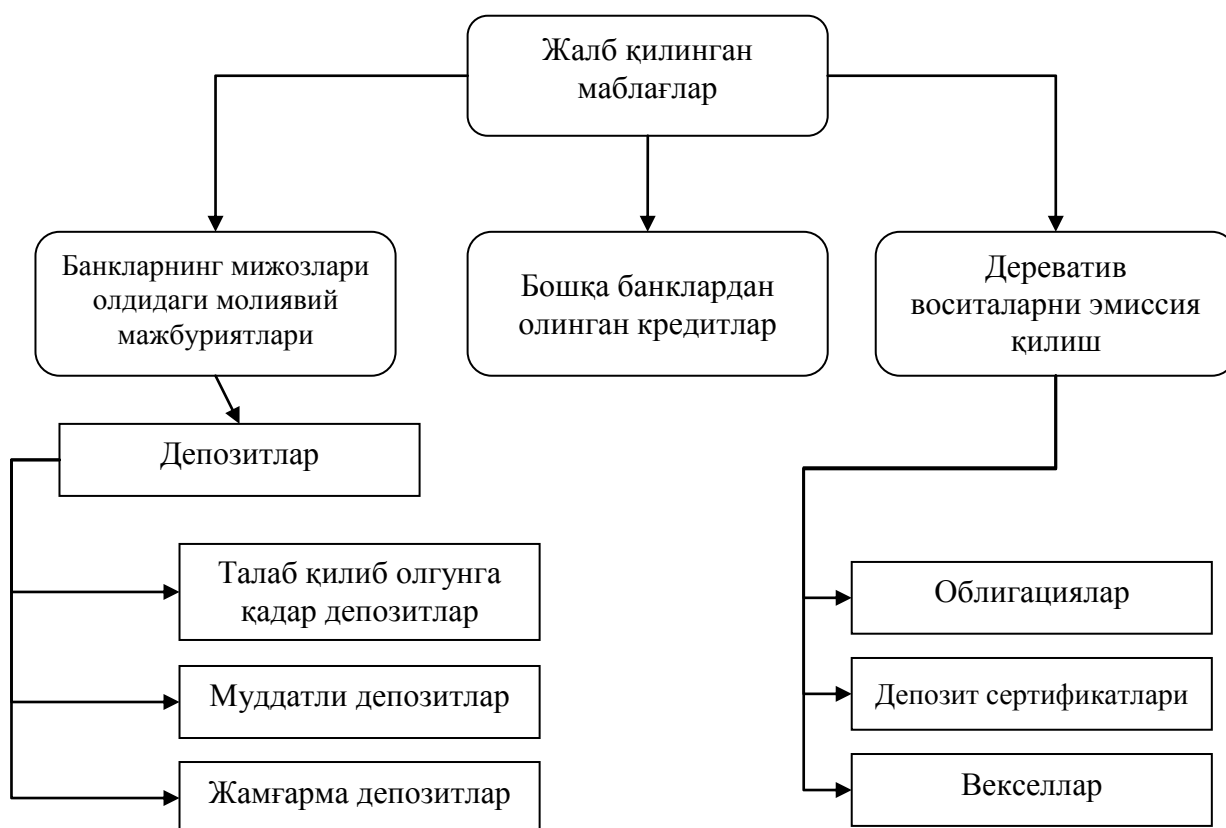
1-расм. Тижорат банклари ресурсларининг таркибий тузилиши⁴

Банкнинг фаолиятида жалб қилинган маблағлар роли жуда катта бўлиб, банк ресурсларининг 70%дан ортиғини ташкил қилади. Юридик ва жисмоний шахсларнинг вақтинчалик бўш маблағларидан фойдаланиш орқали, тижорат банклари улар ёрдамида халқ хўжалигининг ва аҳолининг қўшимча айланма маблағларга бўлган эҳтиёжини қондиради, пулларни капиталга айланишига ёрдам беради.

Банклар жалб қиладиган маблағлар таркиби турлича бўлади. Уларнинг асосий турларига қуйидагилар: банк мижозлар билан ишлаш жараёнида

⁴ Манба: Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма –Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010-йил, -532 бет.115-б.

жалб қилган маблағлар (депозитлар), ўз қарз мажбуриятларини чиқариш йўли билан маблағларни тўплаш (депозит ва жамғарма сертификатларини, векселлар, облигациялар) ва банклараро кредит воситасида бошқа кредит ташкилотларидан ҳамда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкдан олинадиган ссуда маблағлари ва бошқалар кирази. Халқаро банк амалиётида жалб қилинган ресурслар уларни йиғиш усулига қараб қуйидаги гуруҳларга бўлинади: депозитлар; нодепозит ресурслар.

2-расм. Тижорат банкларининг жалб қилинган маблағларининг таркибий тузилиши⁵

Жалб қилинган маблағларнинг асосий қисмини депозитлар ташкил қилади. Банклар молиявий мақсадларни амалга ошириш учун пул

⁵ Ш.З. Абдуллаева, И.Я. Қуллиев “Банк иши фанидан чизма услубий қўлланма” Т.: “Иқтисод-молия” 2007й. 18 б.

маблағларини қўйилмаларга жалб қилиш операциялари депозит операциялари дейилади.

Депозитлар фақатгина омонатчига эмас, шу билан бирга банкка ҳам манфаатлидир. Кўпгина депозитлар орқали банкнинг ссуда капитали шаклланади, кейинчалик эса банк турли хўжалик соҳаларини қулай шартлар асосида кредитлайди. Депозит ва кредит фоизлари орасидаги фарқ бўш пул маблағларини жалб қилиш ва ссуда капиталини жойлаштириш борасидаги банк маржаси (мукофоти) бўлиб ҳисобланади.

Депозит ҳисобварақлари турлича бўлиши мумкин ва уларнинг асосини қўйилмалар манбаи, уларнинг мақсадли йўналтирилганлиги, даромадлилик даражаси ва бошқа шу каби мезонлар ташкил этади, аммо аксарият ҳолларда мезон сифатида пул қўювчи тоифаси ва қўйилмани олиш шакллари инобатга олинади.

Пул қўювчилар тоифасидан келиб чиққан ҳолда, депозитлар қуйидагиларга бўлинади:

- юридик шахслар;
- жисмоний шахслар.

Маблағларни олиш шаклига кўра депозитлар қуйидагиларга бўлинади:

- муддатли депозит маблағлар;
- талаб қилиб олингунга қадар депозит маблағлар;
- аҳолининг жамғарма қўйилмалари.

Ўз навбатида бу гуруҳларнинг ҳар бири турли белгиларига қараб таснифланади. Муддатли депозит маблағлар уларнинг муддатларидан келиб чиқиб қуйидагича таснифланади:

- 3 ой муддатгача депозитлар;
- 3 ойдан 6 ойгача депозитлар;
- 6 ойдан 9 ойгача депозитлар;
- 9 ойдан 12 ойгача депозитлар;
- 12 ойдан юқори бўлган депозит маблағлар.

Банк томонидан жалб қилинган маблағларнинг юқори ликвидлик даражасини ушлаб туриш ва маълум юқори даромад олиш эҳтиёжини белгилаб берувчи мавжуд қонун ва тартибга солувчи актлардан келиб чиқиб, турли активларга жойлаштирилади.

Талаб қилиб олингунга қадар депозитлар - бу банкни олдиндан огоҳлантирмай миждоз томонидан хоҳлаган вақтда талаб қилиб олинадиган маблағлардир.

Уларга жорий, ҳисоб-китоб, бюджет ва ҳисоб-китобларни амалга ошириш ёки маблағлардан мақсадли фойдаланиш билан боғлиқ ҳисобварақлардаги маблағларни, бошқа банкларнинг вакиллик ҳисобварақдаги қолдиқларни киритиш мумкин. Талаб қилингунча депозитлар жорий ҳисоб-китоблар учун мўжалланган. Бу ҳисобварақдаги маблағлар ҳаракати нақд пул, пул ўтказиш, бошқа ҳисоб-китоб ҳужжатлари билан расмийлаштирилиши мумкин. Банк ликвидлигини бошқариш нуқтайи назаридан қараганда жорий ва бюджет ҳисобварақлари, капитал қўйилмаларни молиялаштириш бўйича ҳисобварақлар, махсус ҳисобварақлар банклар учун фойдалироқ ҳисобланади. Чунки бу маблағлар юқори ликвидликка эга. Бу депозит турнинг асосий камчилиги - улар бўйича фоизларнинг жуда кам миқдорда тўланиши ёки умуман тўланмаслигидир. Бундан ташқари жорий ва бюджет ҳисобварақ эгалари ўзларининг статусларидан келиб чиқиб кредит олмайдилар, бу эса банкларга маблағларни ўз режалари асосида ишлатишга имкон беради.

Тижорат банкларида жалб қилинган маблағлар таркибида талаб қилиб олингунча бўлган депозитлар турлича ҳажмга эга. Бу одатда, банк ресурсларини шакллантиришнинг энг арзон манбайидир. Маблағларнинг юқори ҳаракатчанлиги туфайли талаб қилувчи ҳисобварақлардаги қолдиқ доимий эмас, баъзида жуда ўзгарувчан. Ҳисобварақ эгаси истаган пайтда маблағларини олиш эҳтимоли банк оборотида юқори ликвид активларнинг ҳиссаси кўпроқ бўлишини талаб қилади. Бу эса камроқ ликвидликка эга бўлган, бироқ юқори даромад келтирувчи активлар ҳиссасининг қисқариши

эвазига юз беради. Шу сабабли банклар талаб қилиб олингунгача бўлган ҳисобварағи эгаларига паст фоиз тўлайдилар ёки умуман тўламайдилар. Бироқ, банклар бу ҳисобварақлардаги маблағларнинг юқори даражадаги ҳаракатчанлигига қарамасдан, уларнинг минимал, доимий қолдиғини аниқлаш ва улардан барқарор кредит ресурси сифатида фойдаланиш имкониятига эга бўлмоғи лозим.

Муддатли депозитлар - бу банклар томонидан маълум муддатга жалб қилинадиган депозитлардир. Бу турдаги депозитлар қўйилган муддатда ўзгармас бўлиши лозим ва улар жорий тўловлар учун ишлатилмайди.

Муддатли қўйилмалар маблағларни шартнома бўйича муддат ва шартларда тўлиқ банк ихтиёрига беришни англатади, бу муддат тугаши билан муддатли қўйилма ҳоҳлаган пайтда эгаси томонидан қайтариб олиниши мумкин. Муддатли қўйилма бўйича қўлланадиган фоиз ҳажми депозит муддати, суммаси ва шартноманинг пул қўювчи томонидан бажарилишига боғлиқдир. Қўйилманинг муддати ва суммаси қанчалик катта бўлса, фоизи ҳам шунчалик юқори бўлади.

Муддатли депозитлар банкка депозитларнинг бошқа турларига нисбатан барқарор ресурс базасини таъминлайди. Шу боис тижорат банклари муддатли депозитлар салмоғини кўпайтиришга ҳаракат қилишлари лозим.

Жамғарма депозитлари аҳоли пул жамғармаларининг тўпланиши учун хизмат қилади. Жамғарма депозитларга пул маблағларни жам қилиш ёки сақлаш мақсадида шакллантирилган қўйилмалар киради. Уларнинг хусусиятли томонлари сақлашнинг рағбатлантирилиши ва юқори даромадлилик даражаси, маълум давр ичида жамғарила бориши кабилардир.

Жамғарма депозитлари деганда, фақатгина аҳоли маблағларининг муддатли қўйилмалар ёки талаб қилиб олингунгача ҳисобварақларида жамғарилиши билан боғлиқ ҳар қандай операциялар тушунилади.

Тижорат банкларининг жалб қилинган маблағлари шаклланишида нодепозит ресурсларни ўрни ҳам катта аҳамиятга эга. Уларнинг таркибига: банклараро молия бозоридан жалб қилинган маблағлар; Марказий банкдан олинган кредитлар, депозит ва жамғарма сертификатлар сотиш ҳамда қайта сотиб олиш бўйича шартномалар тузиш ҳисобига шакллантирилган маблағлар (РЕПО), корпоратив облигациялар ва бошқа манбалар киради.

Банкларнинг нодепозит маблағлари таркибида банклараро кредит (БК) асосий салмоқни эгаллайди. Банклараро кредитлар асосан, қисқа муддатли характерга эга бўлиб, одатда, ушбу кредитларни бериш ва олиш жараёни ўзининг тезкорлиги билан муҳим аҳамиятга эга. Ушбу жараён бўйича асосий операциялар банкларнинг вакиллик ҳисобварақлари доирасида амалга оширилади. Яъни тижорат банклари ўзаро келишувга эришганда маблағлар вакиллик ҳисобварақлари орқали ўтказиб берилади. Шу билан бирга, ушбу кредитлар тижорат банклари учун нисбатан арзон ва муддати жиҳатидан «узун» маблағлар ҳисобланади.

Тижорат банкларининг ресурс базасида муҳим ўрин эгаллаган банк капитали моҳиятини ўрганиб чиқишимиз лозим.

Банк капитали мураккаб категория сифатида банкинг фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Зеро, у банк фаолиятининг бошланғич молиявий асоси ва кейинчалик унинг ривожланиши, барқарорлиги ҳамда хавфсизлигини таъминловчи манба ҳисобланади.

Тижорат банкларининг баланси пассивидаги йирик маблағларидан бири ўз маблағлари ҳисобланади. Тижорат банкларнинг ўз маблағлари тўғрисида иқтисодчи олимлар ҳар хил таърифлар берган. Иқтисодчи олимларнинг банкнинг ўз маблағларининг иқтисодий моҳиятига берган таърифларини умумлаштириб, унга қуйидагича таъриф берсак бўлади:

“Банкнинг ўз маблағлари барқарор манба бўлиб, банкнинг операцион жараёнида кутилмаганда юзага келадиган зарарларни қоплаш имконини берувчи ўзига хос ҳимоя воситасидир”.

Демак, тижорат банкларнинг ўз маблағларига барқарор молиялаштириш манбаи ва ўзига хос ҳимоя воситаси сифатида қараш лозим.

Банкнинг ўз маблағлари таркибига банкнинг устав капитали, захира капитали, махсус фондлар, моддий рағбатлантириш фонди, бошқа ҳар хил ташкил қилинган фондлар ва тақсимланмаган фойда киради. Амалиётда банк пассивларининг 20 фоизи банкнинг ўз маблағларига тўғри келади.

Банкнинг ўз маблағлари унинг фаолиятининг асосини ташкил қилади, чунки улар жалб қилаётган депозитлар, яъни реал кредит ресурслари ҳажмини пироворд натижада актив операциялар ҳажмини белгилаб беради. Банкнинг ўз маблағлари тижорат банкларининг фаолиятини бошқарувчи ва улар устидан назоратни амалга оширувчи Марказий банк учун муҳим маълумот манбаи ҳисобланади.

Тижорат банки капитали ҳақида сўз юритишдан олдин банк капитали иқтисодий моҳияти ҳақида аниқ тўхтамга келиш жоиз. Биз банк капитали, хусусий капитал, регулятив капитал, умумий капитал ва ўз капитали каби тушунчаларга дуч келамиз.

Банк капитали унинг фаолият юритиш чегараларини белгилаб беради, инвестициялар ҳамда акциядорлар ва қолаверса, банкнинг ўзи учун муҳим аҳамиятга эга бўлган молиявий барқарорлик даражасини кўрсатиб беради.

Банк хусусий капитали ўз ичига устав капитал, қўшилган капитал, резерв капитали ҳамда тақсимланмаган фойдани олади. Банк хусусий капитали банкнинг ўз маблағлари тушунчаси билан тенглаштирилади.

1988 йилда Халқаро Базель қўмитаси томонидан банк капитали етарлигигига доир келишув (Базель 1) ишлаб чиқилди ва унда капитал етарлигигини ҳисоблаш мақсадида регулятив капитал (умумий капитал) тушунчаси амалиётга жорий қилинди. Регулятив капитал асосий ва қўшимча капиталдан ташкил топиб, банк фаолиятини бошқариш ва иқтисодий меъёрларнинг ҳисоб-китобини ўтказиш мақсадида ҳисоблаш йўли билан аниқланадиган банк капиталидир.

Кўпгина иқтисодчилар банк капитали деганда хусусий капитални назарда тутишади ва регулятив капиталга капитал етарлилигини ҳисоблашда аниқланадиган катталик сифатида қарашади. Банк хусусий капитали моҳиятига доир ягона ёндашув мавжуд бўлмай иқтисодий таърифлар унинг у ёки бу жихатлари, функцияларини тавсифлайди.

Дарҳақиқат, банк капитали барқарор молиялаштириш манбаи ва ўзига хос ҳимоя воситасидир.

Банк хусусий капитали бизнинг фикримизча охириги йилларда ўз аҳамиятини йўқотиб бормоқда. Чунки, банк капитали бўйича халқаро Базель қўмитаси келишуви ишлаб чиқилгач, банк капиталини бошқаришнинг бош мақсади унинг барқарорлиги ва етарлилигини таъминлаш ҳамда ундан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилди. Эндиликда умумий капитал (регулятив капитал) бошқарув объектига айланиб қолди. Умумий капитал фикримизча хусусий капитал тушунчасидан кенгроқ ҳисобланади. Чунки, умумий капитал хусусий капиталнинг энг барқарор элементларини ҳамда мажбуриятларнинг бир қисми (субординар қарз)ни қамраб олади. Шунингдек, ҳозирда Марказий банк тижорат банкларини «регулятив капитал орқали назорат» қилишни амалга оширади. Бу ҳолатда банк регулятив капиталнинг таркиби ва миқдорининг узгариши банк фаолиятига катта таъсир қилади. Лекин, бу соҳада масаланинг нозик жиҳати – бу, хусусий капиталнинг айрим элементларини умумий капиталнинг қайси таркиби (асосий ёки қўшимча)га киритишга доир ягона ёндашув мавжуд эмаслигида ҳисобланади.

1988 йилда ишлаб чиқилган ва 1993 йилдан амалиётга жорий қилинган Базель қўмитаси андозаларга мувофиқ банк капитали икки даражага ажратилади⁶.

I даражали капитал (асосий, базавий капитал) ўз ичига қуйидагиларни олади:

⁶ Управление деятельностью коммерческих банков (Б.М.) под.ред.д-ра. экон.наук Ловрушин О.И. – М.:Юрист, 2003. 309ст.

1. Тўланган акциядорлик капитали (тўлиқ тўланган ва рўйхатдан ўтказилган оддий акциялар).

2. Муддатсиз нокумулятив имтиёзли акциялар.

3. Очiq резервлар (дисслосед ресервес).

Биринчи даражали капитал ҳисоб-китоб қилинган капитал йиғиндисининг 50 фоизидан кам бўлмаслиги лозим. Тартибга солиш функциясини асосан, биринчи даражали капитал бажаради, чунки у доимийроқ ҳисобланади.

II даражали (қўшимча) капитал ўз ичига қуйидагиларни олади:

1. Ёпиқ заҳиралар – бу, фойда ва зарарлар ҳисобварақлари билан боғланувчи заҳира ажратмалари бўлиб, уларни шакллантириш мақсади банкнинг ҳисоботида эълон қилинмайди;

2. Активларни (шу жумладан балансдан ташқариларни) қайта баҳолаш натижасида вужудга келувчи заҳиралар;

3. Аниқ бир актив ёки активлар гуруҳи қийматини пасайишига боғлиқ бўлмаган ҳолда келгусида эҳтимолий йўқотишларни қоплаш мақсадидаги умумий заҳиралар;

4. Рискка тортилган активларнинг 1,5% истеъсно ҳолларида 2% миқдорида активларнинг эҳтимолий қадрсизланиши учун заҳиралар;

5. Гибрид молиявий инструментлар. Буларга имтиёзли кумулятив акцияларни мисол қилиш мумкин.

6. Фақатгина банк ликвидация шароитида зарарларни қоплашга йўналтирилиши мумкин бўлган субординар қарз мажбуриятлари.

Тижорат банклари фаолиятидаги рискларнинг чуқурлашиши, банклар фаолиятини тартибга солиш жараёнида янги тенденцияларни вужудга келиши Базель қумитасини банклар капиталини баҳолаш стандартларига ўзгартиришлар киритиш зарурлигини юзага келтирди. Натижада Халқаро банк назорати Базель қумитаси капитал етарлилигини баҳолашнинг янги тизимини маъқуллади (Базель-2)

Базель-2 дастлаб Ғарбий Европа мамлакатларининг банк амалиётига 2007 йилнинг 1-январидан бошлаб жорий этилди. Унинг сўнгги варианты 2006-йилнинг ўрталарида эълон қилинган эди.

Базель-2 стандартининг асосий мақсади банклар фаолиятидаги рискларни бошқариш сифатини оширишдан иборат. Базель-2 ни Базель-1дан фарқ қилувчи асосий жиҳатлари қуйидагилардан иборат:

1. Базель-2да тижорат банклари регулятив капитали етарлилигининг рискларга юкори даражада таъсирчан бўлган тизимини яратиш вазифаси қўйилган. Ушбу тизим банкларнинг ўзи томонидан амалга ошириладиган рискларни миқдорий баҳолашга асосланади.

2. Кредит рискинни пасайтириш мақсадида қўлланиладиган инструментларга катта эътибор қаратилган.

3. Капиталнинг операцион рискка нисбатан етарлилигига янги талаблар қўйилган.

4. Назорат органларининг ваколатлари кенгайтирилган.

2008 йилда бошланган жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi Базель кумитасини банкларнинг капиталига нисбатан белгиланган талабларини кескин кучайтиришга мажбур қилди. Натижада Базель-3 деб номланувчи янги Битим юзага келди ва унинг асосий талаблари 2010 йил 12 сентябрдан кучга кирди.

Ушбу янги битим Базель-2 ни бекор қилмайди, балки уни тўлдиради. Базель-3 нинг асосий талаблари:

1. Қумитанинг янги талабларини бажара олмаган тижорат банклари бонус тўловлари ва дивидендлар миқдорини камайтишга мажбур бўладилар.

2. Акциядорлик капитали миқдorigа нисбатан белгиланган талаблар оширилди.

Агар мазкур талаб бундан олдин активларнинг рискка тортилган суммаси солиқ тўлагунга қадар бўлган миқдорини 2%ни ташкил етган бўлса, энди ушбу кўрсаткич мазкур сумманинг солиқ тўлангандан кейинги миқдорининг 4,5% даражсида белгиланди.

3. Биринчи даражали капиталнинг етарлилигига нисбатан белгиланган минимал талаб оширилди. Ушбу талаб 2013-йилдан 2015-йилгача бўлган даврда амалдаги 3,5%дан 4,5%гача оширилди.

4. Капиталнинг химоявий “консервация буфери” жорий этилади. Капиталнинг консервация буфери рискка тортилган активларнинг 2,5%и ҳажмида ташкил этиладиган қўшимча захирадан иборатдир.

5. Контрциклик буфер жорий этилади.

Контрциклик буфер банк ўз капиталининг 0 фоиздан 2,5 фоизгача бўлган ораликдаги ҳажмда ташкил этилади ва кредитлаш ҳажмини кескин ошишига тўсқинлик қилади.

6. 2015-йилдан бошлаб ликвидликни қоплаш кўрсаткичи жорий этилади. Бу кўрсаткич 30 кунлик муддатда капитал чиқимини юқори ликвидли активлар захираси билан қопланишини кўрсатади.

Банкларда молиялаштиришнинг етарлилигини назорат қилиш мақсадида Нет Фундинг Стабилити Ратио (NFSR) кўрсаткичи 2018 йилдан бошлаб жорий этиш кўзда тутилган. Ушбу кўрсаткич мавжуд ва талаб қилинадиган молиялаштириш ҳажми ўртасидаги нисбат шаклида аниқланади.

7. Иқтисодиётга жуда юқори даражада таъсир кўрсатадиган банкларга нисбатан юқори даражадаги захира талаблари қўлланилади.

1-жадвал

Капитал етарлилигига қўйилган минимал талаблар ва уларнинг қайси давр мобайнида жорий этилиши бўйича тавсиялар⁷ (фоизда)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1-даражали капитал(K2) / Рискка тортилган активлар (PWA)	3.5	4.0	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5
Буфер капитали/PWA			0,625	1,25	1,875	2,5	2.5
Контрциклик капитал				0,625	1.25	1.875	2.5
Акционер капитали + буфер	3,5	4,0	4,5	5,125	5,75	6,375	7,0
Капитал етарлилиги коэффиценти	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Капитал етарлилиги + буфер	8,0	8,0	8,0	8,625	9,25	9,875	10,5

⁷ Халқаро банк назорати Базель қўмитаси хужжатлари. (www.bis.org: Press release, 12 september 2010)

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, Халқаро Базель 3 андозаси тижорат банклари ўз молиявий кўрсаткичларини келгуси келгуси етти йил давомида босқичма-босқич киритишлари учун имконият яратилган. 1-даражали капиталнинг 3,5%дан 4,5%гача оширилганлиги Базель кумитаси банкларнинг молиявий барқарорлигини оширишида муҳим кўрсаткичларидан бири барқарор молиявий ресурсларни кўпайтириш кераклигини таъкидлаётганлигига сабаб бўлади. Бизнинг банк тизимимизда К2 коэффиценти 5% паст бўлмаган миқдорда сақланиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқаруви томонидан 420-1-сон билан тасдиқланган “Тижорат банклари капиталининг етарлилигига қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги низомга асосан тижорат банклари биринчи даражали капитали етарлилигига қўйилган талаблар 2016 йилга келиб 7.5%га, регулятив капитал эса 11.5%га етказилади.

Шуни айтиш керакки, банк капиталининг асосий мақсади рискни камайтириш ва капиталнинг молиявий ресурслар бозорига кириш йўлини таъминлашидир. Банк капитали операцион харажатларни молиявий бозорларга эркин кириб боришини таъминлаш орқали камайтиради банк капитали доимий манбалардан одатдаги ставкаларда қарз олишга имкон беради. Катта миқдордаги капитал банкнинг барқарор обрўсини ва омонатчилар ишончини таъминлайди.

Банк капиталининг активларга нисбатан, Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки томонидан ўрнатилган нормативлар билан ўзаро яқиндан боғлиқ. Яъни, капитал қарз олиш билан янги активлар жалб қилинишини чоралаш орқали рискни ошиб кетишини тўхтатади ва камайтиради. Агар банklar ссуда миқдорини оширмоқчи ёки бошқа активларни сотиб олмақчи бўлсалар, юқорида келтирилган йўللар билан улар акционер капиталини қўшимча молиялаштириш билан олинишини таъминлашлари керак. Бу активларнинг спекулятив ўсишини олдини олади. Чунки банklar ўз активларини самарали бошқариш имкониятларини сақлаб қолишлари керак.

Юқорида айтилган банкнинг ўз капиталининг функцияларидан хулоса қилиб айтсак, банкнинг ўз капитали - банк тижорат фаолиятининг асосидир. У банк мустақиллигини ва турли рисклар барқарорликни таъминлайди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, банк капиталининг бош мақсади – рискни камайтириш «ҳимоя девори» сифатида зарарларни қоплаб, банк тўловга қобиллигини сақлаш имконини беришдир. Шу билан бирга капитал банкни ликвидлик муаммосидан ҳимоя қилади ва молиявий ресурслар бозорига кириш имконини таъминлайди. Банк капитали мижозларнинг банкка ишончини мустаҳкамлайди ва кредиторларни унинг молиявий кучига ишонтиради. Банк капитали банкнинг ҳар қандай ҳолатда мижозларнинг кредитга бўлган талабини қондира олишига ишонтириш учун етарлича катта бўлиши керак.

Банк қарз эвазига молиялаштириши мумкин бўлган янги активларни чеклаш орқали банк капитали рискни камайтиради ва унинг ўсишини олдини олади. Бу аввалам бор, марказий банкнинг капитал етарлилигига қўйган талаби билан боғлиқ бўлиб, капитал активларнинг спекулятив ўсишини самарали бошқаришга ундайди.

Хулоса қилиб айтганда, банк капитали - бу банк тижорат фаолиятининг асоси бўлиб, унинг мустақиллигини таъминлайди ва молиявий барқарорлигини кафолатлайди ҳамда банк рискларининг салбий оқибатларини енгиллаштиради.

1.2 Тижорат банкларида молиявий ресурсларни бошқариш усуллари ва йўналишлари

Шуни айтиб ўтиш лозимки, тижорат банкларнинг ресурсларини бошқаришнинг асосий усуллари ва йўналишлари банк ликвидлигини бошқаришга қаратилган.

Ташкилий нуқтаи назардан, баланснинг алоҳида гуруҳлари ва моддаларининг маълум кўрсаткичларга риоя қилишни тақозо этади. Бундай кўрсаткичлар ташқи ва ички кўрсаткичларга бўлинади.

Ташки кўрсаткичлар - Марказий банк томонидан амал қилаётган конунчиликка асосан ўрнатилади. Улар давлат тижорат банклар фаолиятини давлат томонидан бошқариш шаклида намоён бўлади.

Ички кўрсаткичлар эса, банк барқарорлигини таъминловчи умумий нисбатларни аниқлаб беради.

Кўрсатилган кўрсаткичларни ишлаб чиқишда ва ликвидликни бошқаришда бир қанча факторлар инобатга олинади. Уларни 4 та асосий гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Банк мижози фаолиятининг хусусиятларидан келиб чиқувчи тасодифий ва фавқулотда факторлар;
2. Ишлаб чиқариш ва қайта ишлашга таълуқли мавсумий факторлар;
3. Иш фаолигини тебрантирувчи даврий факторлар;
4. Фан-техника прогресси, инвестицион жараёнлар ва истеъмолнинг силжишига боғлиқ бўлган узоқ муддатли факторлар.

Тижорат банклар учун ҳам, бошқа ихтиёрий муассасалар каби, ликвидликнинг умумий асоси бўлиб, фойдалиликни таъминлаш ҳисобланади. Шунинг билан бирга, тижорат банкларининг мижозлар маблағларини ишлатиш хусусияти ликвидликни таъминлашга ундайди. Фойданинг максималлашуви маблағларни сақлаш эмас, балки актив операцияларни талаб қилади. Ўз навбатида, касса ва вакиллик ҳисоб рақамидаги қолдиқни минималлаштиришга олиб келгани учун мижозлар олдидаги мажбуриятга хавф-хатар туғдиради. Демак, банк ликвидлигини бошқариш - умумий мажбурият ва ликвидлик даражасига кескин ва чамбарчас боғлиқ.

Ликвидликни бошқаришнинг мақсадли функцияси шундан иборатки, тижорат банк ўрнатилган иқтисодий нормативларга мажбурий риоя қилиш билан бирга фойдани максималлаштиришга эриши керак.

Банк ликвидлигини аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичлар қўлланилади:

Лаҳзалик ликвидлик коэффиценти банкнинг талаб қилингунча мажбуриятларини бир-икки кун ичида тўлай олиш қобилиятини кўрсатади.

Талаб қилингунча мажбуриятларнинг бирданига талаб қилиниши эҳтимоли жуда кичик. Аммо, агар банк ўз фаолиятида қийинчиликга дучор бўлса, мижозлар ўз маблағларини олиши занжирли характерга эга бўлади ва банкнинг мажбуриятлари бўйича оператив тўлай олмаслиги иш фаолиятига катта салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Лаҳзалик ликвидлик коэффициенти минимал киймати - 30%.

Муддатли мажбурият бўйича ликвидлик коэффициенти. Бу коэффициент муддатли мажбуриятларнинг қайси қисми кафолатланганлигини кўрсатади.

Қоида бўйича, муддатли мажбуриятлар талаб қилинган пайтга, банкга аввалроқ талаб қилингунча мажбуриятлар тўланиш учун қўйилган бўлади, шунинг учун банкда ликвид активларнинг бир қисми қолган бўлади. Агар коэффициент бирдан катта бўлса, банк уз мажбуриятларининг барча мижозлари олдида бажара олади. Агар коэффициент бир ва ноль орасида булса, банк уз мажбуриятларини қисман бажаради ва битимлар муддати асосий рольни уйнайди. Битимлар муддати канча қисқа булса, банк мижозларга булган мажбурияти шунча тез бажарилади. Агар коэффициент бирдан кичик булса, банк уз мажбуриятларини факат берилган ссудалар қайтгандан сунг бажаради. Бу коэффициентнинг рухсат этилган киймати - 25%га ва критик киймати «минус 50%»га тенг.

Муддатли мажбурият бўйича умумий ликвидлик коэффициенти муддатли мажбуриятларнинг қайси қисми ликвид активлар ва капитал қўйилмалар билан қопланиши мумкинлигини кўрсатади.

Кенг маънода банк ресурсларини бошқариш, омонатчилар ва бошқа кредиторларнинг маблағларини жалб этиш ва мазкур банк учун маблағлар тегишли комбинациясини белгилаш билан боғлиқ фаолиятдир. Тор маънода эса, банк ресурсларини бошқариш деганда заруриятга кўра қарз маблағларини фаол равишда топиш йўли билан ликвидликка бўлган эҳтиёжни қондиришга қаратилган чора-тадбирлар ва ҳаракатлар тушунилади. Пассив операцияларни бошқаришда банк қўшимча риск қилишдан ташқари,

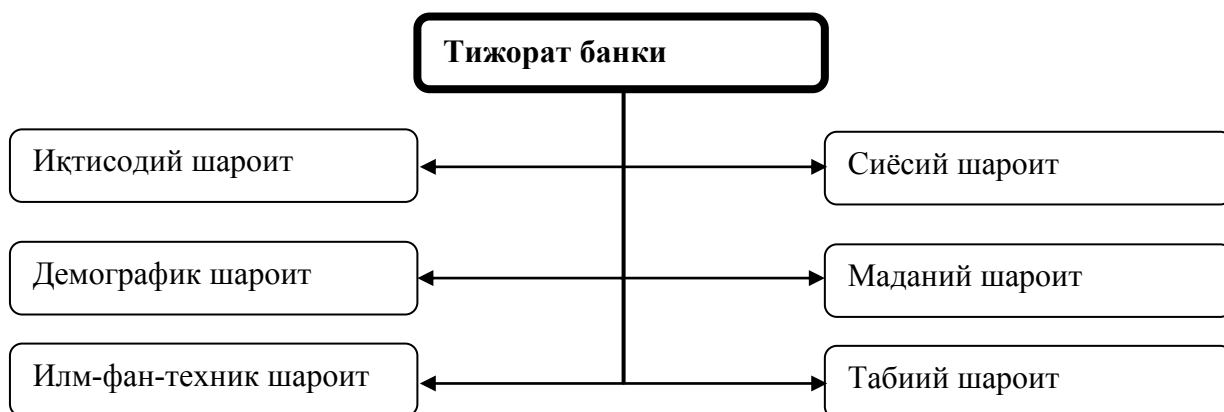
маблағларни жалб этиш харажатлари билан ушбу маблағларни қарз ва қимматли қоғозларга жойлаштиришдан олинishi мумкин бўлган даромад ўртасидаги нисбатни эътиборга олиши керак. Бинобарин, активларни бошқариш ва пассив операцияларини бошқариш ўртасидаги ўзаро алоқа банкнинг фойда кўриши учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Ресурслар негизи банк фаолияти учун биринчи даражали аҳамиятга эга. Биз биламизки, тижорат банклари актив операцияларни ўзларида мавжуд бўлган ҳамда жалб этилган пул маблағлари манбалари доирасидагина амалга ошира оладилар. Бинобарин, айти банкнинг пассив операциялари унинг актив операцияларининг ҳажми ва миқёсини белгилайди. Банк ресурсларини шакллантириш ва мақбуллаштириш жараёни, тижорат банкларининг ресурс салоҳиятини ташкил этадиган пул маблағлари барча манбаларини бошқариш сифатида муҳим аҳамият касб этади. Банклар барқарор ресурслар потенциалини ошириб бориш учун қарз маблағларини кенг жалб этадилар. Банк қарз маблағлари ҳисобига активлар жами миқдорининг 80 фоиздан кўпроғи шаклланади. Қарз маблағларини жамлаш имконияти кўп жиҳатдан кўйидаги ташқи омилларга:

- иқтисодий фаоллик даражасига;
- минтақанинг ривожланганлик даражасига;
- муқобил қўйилмалар имкониятларига;
- инфляция юзасидан қилинадиган тахминларга ва бошқаларга боғлиқ бўлади.

Шуни айтиш керакки, тижорат банклари ўз фаолиятларини доимо турли иқтисодий субъектлар орасида бўлиб ўтадиган турли-хил иқтисодий алоқаларнинг ўзгарувчан шарт-шароитларида олиб боришади. Бундай алоқаларнинг умумийлиги тижорат банкларининг иш фаолиятини юзага келтиради ва бу фаолият ўз таъсирини тижорат банкларининг иш олиб бориш характери ҳамда барқарорлигини кўрсатади. Тижорат банкларининг фаолият олиб бориш муҳити икки хил йўналишда кўриб чиқилади: макромуҳит

(банкнинг ташқи муҳитдаги фаолияти), микромуҳит (банкнинг ички муҳитидаги фаолияти).

4-расм. Тижорат банкининг макромуҳит йўналиши⁸

Макромуҳит тушунчаси (2- расм), банкнинг ташқи омиллар билан бўлиб ўтадиган кенг алоқаларидан келиб чиқади. Бундай алоқалар банк учун ташқи муҳит ташкил қилади ва унга қуйидаги шарт-шароитлар: узлуксиз давом этиб келаётган иқтисодий шароит, табиий шароит, илм-фан-техник шароит, демографик шароит, маданий шароит ва бошқалар киради.

Иқтисодий шароит, ҳар бир тижорат банкининг ўз мижозлари олдидаги мажбуриятларини тўлиқлигича ифодалаб туришини таъминлайди. Мамлакатдаги умумий, иқтисодий вазият, аҳоли ҳамда иш фаолият олиб боровчи субъектларнинг иқтисодий фаоллик даражасини аниқлаб беради ва аҳолининг истеъмол қилиш ҳамда жамғариш фаоллигига ўз таъсирини кўрсатади. Бундан ташқари, ҳар бир аниқ иқтисодий вазият капитални иқтисодиётнинг турли йўналишларига тақсимлашга ва ўз навбатида бундай тақсимланган капитал банк мижозлари гуруҳларига тақсимланишига ёрдам беради.

Табиий шароит, бевосита ёки билвосита банк мижозларининг иш фаолиятига таъсир қилади, чунки у табиий ресурсларнинг ишлатилиши, уларни қўриқланиши ва табиий офатларнинг юзага келишининг олдини ола

⁸ Т.Қоралиев.У.Ортиқов. Банк ресурсларини бошқариш.-Монография. 2009 йил.123 б.

билиш борасида алоҳида аҳамият берилиши лозим бўлган муҳит ҳисобланади.

Илм-фан техник шароит, банк учун илм-фан ва техника томонидан яратилган технологияларни ишлатиш ва улар орқали ўз мижозларига замонавий, банк хизматларини кўрсатиш, уларнинг хизматлар сифатини янада ошириш ва янги хизмат турларини таклиф қилиш шарт-шароитларини яратиб беради.

Сиёсий шароитга, аввалам бор, ҳукумат органлари томонидан қабул қилинган қонунлар, ҳуқуқий ва меъёрий актлар киради. Ҳукумат уларга риоя қилинишини доимо назорат қилиб боради. Марказий банк эса тижорат банклари устидан назорат қилиб, уларга йўл-йўриқ кўрсатиб туради.

Маданий шароит, жамият аъзолари ҳуқ-авторини аниқлашга ёрдам беради. Жамиятда риоя қилувчи маданий нормалар ва ҳуқ-атвор, қонун ва қоидалар мазкур жамият ривожланиши учун муҳим ҳал қилувчи омил сифатида таъсир қилиш мумкин.

Демографик шароитни ўрганиш, банкнинг бозордаги ўрнини аниқлашда ва шу орқали ўзига керакли бўлган мижозлар тўпламини жалб қилишда муҳим ўрин эгаллайди. Банкни бундай мижозларга нисбатан қуйидаги маълумотлар қизиқтиради: туғилиш даражаси, мижозларнинг ёши, миграция коэффиценти аҳолининг билим олиш даражаси ва уларнинг қаерда ишлаши, қанча даромад олиши яъни тўлай олиш қобилияти, обрўси ва бошқалар қизиқтиради.

Банкнинг микромуҳити унинг ўз ички фаолиятидан келиб чиқади, шу билан бирга бу ерда: банкнинг хизмат турлари, ҳисоб-китоб турлари, тўлов усуллари маҳсулот етказиб берувчилар, воситачилар, мижозлар ва банкнинг ўз ходимлари уларнинг касб маҳоратлари инобатга олинади.

Тижорат банклари турли хил хизматлар кўрсатишга ихтисослашиб, ўз олдиларига турли хил масалалар қўйиб, уларни ҳал қилишга ҳаракат қилишади ва бунинг натижасида уларнинг ташкилий тузилмаси бир меъёردа сақланиб турмаслиги юзага келиши мумкин.

Тижорат банки ичидаги алоқаларнинг қай даражада муҳимлигини баҳолаш қийиндир. Бундай алоқалар нафақат формал, ташкилий тузилишига, балки тижорат банкининг ички тартиб қоидалари ва ундаги ноформал бўлган алоқаларга боғлиқдир. Бундай шароитлар банк ходимлари иш активлигини яратади ва барча ходимларни ишга ёндаштиради.

Банкнинг микромуҳиtida (3-расм), мижозлар муҳим ўрин тутати. Мижозларнинг қай даражада банк учун фойдалилиги ва таркиблантирилганлиги банкка молиявий ресурсларнинг жалб қилиниши ва уларнинг сифатли жойлаштирилишига имкон беради ва банкнинг иш унумини таъминлайди.

5-расм. Тижорат банкининг микромуҳит йўналиши⁹

Банкнинг маҳсулот етказиб берувчилар билан бўлган ўзаро алоқалари доимий бўлмаслиги мумкин, чунки тижорат банки кундалик иш фаолиятида ишлатиш учун зарур бўлган компьютер жихозлари, канцелярия буюмлари, пломбалар ва бошқа жихозларни маҳсулот етказиб берувчидан доимий равишда сотиб олмайди, лекин шунга қарамасдан туриб банк ва маҳсулот етказиб берувчилар орасида алоқалар доимий равишда мутаносиб ушланиб туриши керак.

⁹ Т.Қоралиев.У.Ортиқов. Банк ресурсларини бошқариш.-Монография. 2009 йил.123 б.

Банклар ўз фаолияти давомида икки турдаги воситачилар билан ишлар олиб бориши мумкин. Буларнинг биринчиси, маслаҳат хизматларини кўрсатиш бўлса; иккинчиси молия-кредит муассасалари билан узвий боғлиқликдаги қўйидаги уч йўналишдаги:

1. Қимматли қоғозлар билан олиб бориладиган операциялар;
2. Бажарилаётган молиявий операцияларни суғурталаш;
3. Кредит ресурсларини сотиб олиш ёки сотиш билан боғлиқ операциялар киради.

Кўп тижорат банклари ўз иш фаолиятларини рақиблар орасида олиб боришади. Охирги йилларда банкларнинг ривожланиб кетиши улар орасида рақобатнинг ўсишига сабаб бўлди. Бу эса, нафақат, бозор ва мижозлар фаолиятини ўрганиб чиқиш, балки рақиблар фаолиятини ҳам доимий равишда ўрганиб боришни талаб қилмоқда. Ҳозирги кунларда, банклар яхши обрўга эга бўлиши ва максимал фойда олиш учун ўз рақибларини ўрганишга кўп вақт ва маблағ сарфлашмоқда.

Биринчидан – тижорат банки ликвидлик муаммосини қўшимча пул маблағларини капитал бозоридан сотиб олиш йўли билан ҳал эта бориши мумкин. Реал тарзда ушбу фикр-мулоҳаза ғарб мамлакатларида амалда рўёбга чиққан.

Иккинчидан – тижорат банки ўз ликвидлигини Марказий банкдаги кенг миқёсда қарзга бериладиган пул маблағларидан ёки вакил банкларидан қарзга олинадиган, шунингдек евравалюталар бозоридан олинадиган қарзлардан фойдаланиб ликвидлиликни таъминлаши мумкин.

Кейинги йилларда банклар ўз ликвидликларини таъминлаш учун кенг миқёсда қарз олишдан фойдаланмоқдалар. Қарз маблағларидан фойдаланиш кўламини кенгайтириш кейинги йилларда банк кредитларига талаб ошганлиги ва талаб қилингунгача омонатлар нисбатан секин кўпаяётганлиги билан белгиланади. Иқтисодий фаоллик кучайиши ва инфляция суръати ошиши хўжалик фирмаларининг кредитларга бўлган эҳтиёжлари ошишини англатади. Бундан ташқари фирмалар ҳам, хусусий шахслар ҳам фоиз

ставкаларига нисбатан сезгирроқ бўлиб қолганлар. Шу муносабат билан, таъкидлаб ўтганимиздек, талаб қилингунгача депозитлар кўпайиши секинлашди. Харажатлар кўпайиши банкларни ўз ресурсларидан тўлиқроқ ва унимлироқ фойдаланишга ундади. Банкларнинг маблағларга эҳтиёжи вақти-вақти билан ошади. Банклар ушбу вақтинчалик эҳтиёжни халқаро амалиётда банклараро кредитлар, захира фондлари, РЕПО битимлари ёки евродолларлар бозоридан қарз олиш ёрдамида қондирадилар.

Банк ресурсларини бошқаришнинг асосий йўналишлардан жуда кенг тарқалган турларидан бири бўлиб, банклараро кредитлар назарияси ҳисобланади.

Банклараро кредитлар назарияси Марказий банк ёки вакил банкдан қарз олиш захираларнинг (бинобарин, ликвидликнинг ҳам) ҳолатини тузатиш учун маблағларни сафарбар этишнинг «ҳисоб ойнаси» (диссоунт window) деб ҳам номланадиган бир усулидир. Захираларни бараварлаштириб боришнинг ушбу усули кенг тарқалмаган бўлсада, бундай қарзлар Марказий банк томонидан назорат қилинади.

Маблағ жойлаштиришдан наф кўришдан ташқари, кредитор банклар банк фаолиятининг бошқа масалалари бўйича ҳам амалий шерикчилик муносабатлари ўрнатиш имкониятига эга бўладилар. Молиявий барқарор катта банклардан ташқари, ташкил қилиниш, ривожланиш босқичида турган банклар бўш кредит ресурсларига эга бўлади. Улар ҳозирча мижозлар этишмаслиги даврини бошдан кечиришмоқда.

Кредит ресурсларининг ўрнини қоплаш муддатлари турличадир. Халқаро амалиётда 1, 3 ва 6 ой муддатидаги депозитлар, бир кундан токи бир неча йилгача энг юқори муддатлилар кўпроқ тарқалган. Банклараро кредит бўйича ставка одатда, хўжалик юритувчиларга берилган кредитлар бўйича белгиланадиган фоиз ставкаларидан пастрок бўлади ва Марказий банкнинг расмий ҳисобга олиш ставкасига мувофиқ равишда тузатилади. Қарз олувчи банк бошқа банклардан кредит ресурслари жалб этишига унинг ўз мижозларининг қарз маблағларига бўлган эҳтиёжларини қондириши, яъни ўз

кредит қўйилмаларини кенгайтириши ҳамда банк ликвидлилигини тартибга солиб бориш зарурияти сабаб бўлади. Банклараро кредит жалб этиш иккита усулда: мустақил равишда, тўғридан-тўғри музокаралар йўли билан ёки молиявий воситачилар орқали амалга оширилади. Банкларнинг ўзлари банклараро кредит тўғрисида келишган тақдирда уларнинг муносабатлари махсус шартнома билан расмийлаштирилади. Банклараро шартномаларнинг аксарияти муддатли шаклда, қолганлари эса муддатсиз шаклда тузилади. Иқтисодий барқарорлик бўлмаган шароитда кредит бозорида қандай вазият юзага келишини ва банкнинг молиявий аҳволи қандай бўлишини олдиндан билиш қийин. Чунки, кредит ресурслари етишмаслиги ёки ортиқча бўлиб қолиши мумкин.

Банклараро шартноманинг муддатсиз шакли банклараро кредитни шартномада белгиланган энг қисқа муддатга беришни кўзда тутди. Бу муддат тугаганидан кейин кредит муддатсиз кредитлар тоифасига ўтади, яъни кредитор – банк томонидан олинган маълум қилинган ҳолда исталган пайтда талаб қилиб олиниши мумкин. Кредит ресурсларини қарзга олган банк уларни қайтариш имкониятига эга бўлмаса, у бошқа банкларнинг муддатли қарзларидан фойдаланади.

Бўш ресурслар жалб этиш (жойлаштириш) тўғридан-тўғри (сотувчи-ҳаридор) эмас, балки воситачи иштирокида кечади. Банкларнинг ўзлари, брокерлик идоралари, фонд биржалари, молия уйлари, кредит дўконлари шу йўсинда қатнашишлари мумкин.

Банклар ресурсларини бошқаришнинг асосий йўналишларидан яна бири евродоллар бозоридан қарз олиш назарияси ҳисобланади.

Евродоллар бозоридан қарз олиш йирик тижорат банклари учун пассивларни бошқариш инструментиدير. Ундан чет элда филиаллари бўлган банклар ҳам, бундай филиаллари бўлмаган банклар ҳам фойдаланади. Евродоллар – АҚШ долларларида ифодаланган ва АҚШ дан ташқаридаги тижорат банкларида, шу жумладан, Америка банкларининг филиалларида сақланадиган қўйилмалардир. Евродоллар АҚШ банкининг америкалик ёки

чет эллик омонатчиси чет элдаги банкка ёки Америка банкининг филиалига маблағ ўтказганида юзага келади. Ушбу операция ўтказилиши натижасида АҚШдаги омонатга эгалик қилиш чет элдаги молия муассасасига ўтади. Бу муассасанинг АҚШ долларларида қопланиши шарт бўлган мажбурияти юзага келади. Мазкур ҳолда АҚШдаги жами банк қўйилмалари ўзгармасдан қолади. Лекин чет элда АҚШ долларларидаги янги депозит мажбурияти – евродолларлар пайдо бўлади.

Банклар ресурсларини бошқаришнинг яна бири тури захира фондларини олиш назарияси ҳисобланади.

Захира фондларини олиш назарияси. Ликвидликни таъминлаш мақсадида кредитдан фойдаланишнинг кенг тарқалган усулларида биридир. Ушбу фондлар Марказий банкдаги ҳисобварақларда сақланадиган депозит қолдиқларидир. Кутилмаганда қўйилмалар оқими кела бошлаган ёки ссудалар қисқарган тақдирда тижорат банкларида ортиқча захиралар юзага келиши мумкин.

Қисқа муддат ичида пасивларни бошқариш қўйидаги қоидаларга риоя этишни назарда тутаяди: активлар ва пасивларни қайтариш муддатларидаги узилишлар ёки турли вақт оралиқларидаги фоизларга сезгир активлар ва пасивларнинг ҳажмлари ўртасидаги номувофиқликларни синчковлик билан кузатиб бориш.

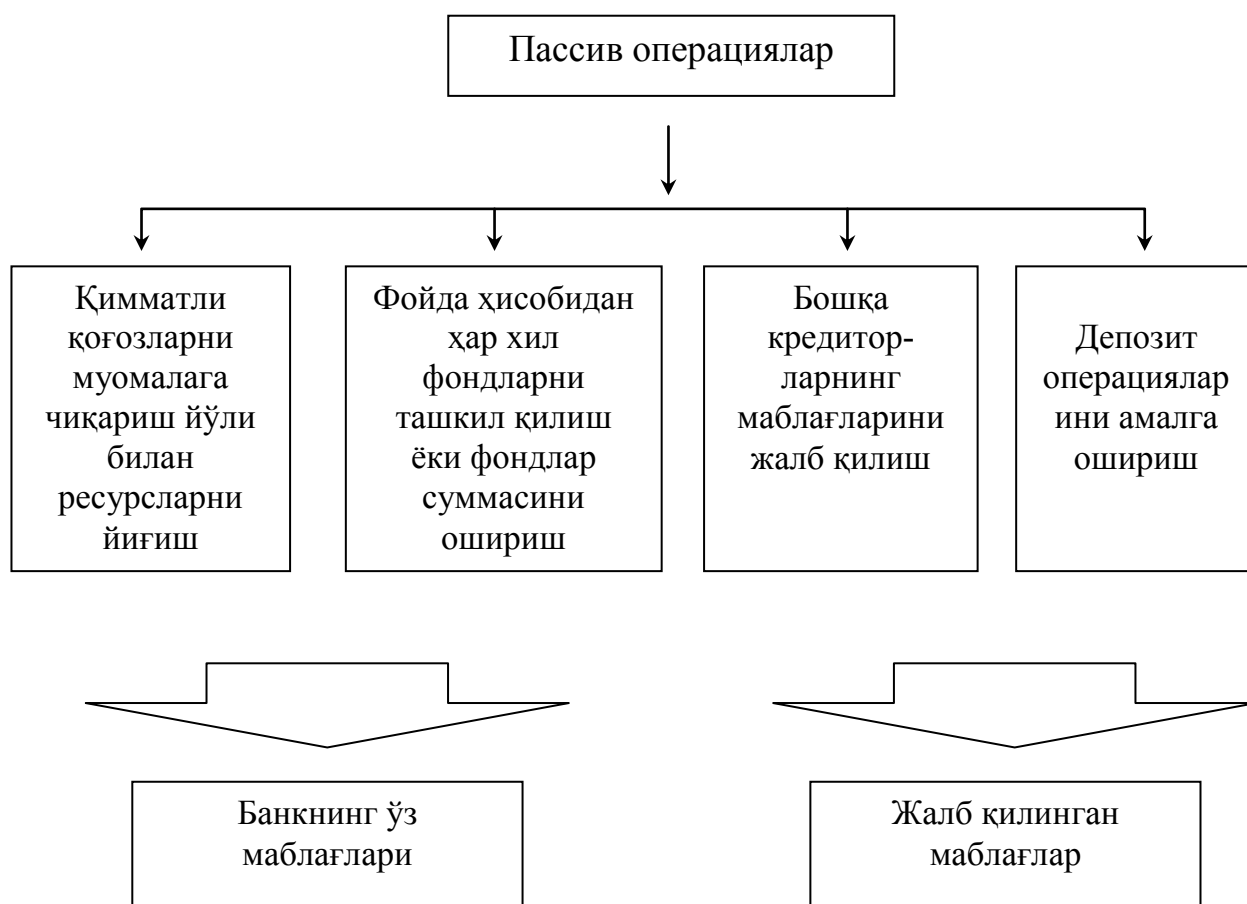
Хулоса қилиб айтганда, банк ресурсларини бошқаришда банк хизматлари бозорини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Банк қўйилмаларга оид манфаатлироқ шарт-шароитларни, янги молиявий маҳсулотларни, қўшимча хизматларни (масалан, бозор тўғрисидаги ахборотни ва бошқа кредит муассасалари фоиз ставкаларининг таққосланиши), хизмат кўрсатишнинг хилма-хиллигини таъминлаш даражасини ошириши ва бу асосда банкларнинг рақобатбардошлигини ошириши катта аҳамиятга эга.

II БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИ БОШҚАРИШ АМАЛИЁТИ

2.1 Тижорат банкларида молиявий ресурсларни шакллантириш ва бошқариш амалиёти

Банк ресурсларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган операциялар банкларнинг пассив операциялари дейилади. Пассив операциялар ёрдамида тижорат банкларининг пассив ва актив-пассив ҳисоб рақамидаги пул маблағларининг салмоғи ошиб боради. Тижорат банклари пассив операциялар ёрдамида кредитлаш учун зарур бўлган кредит ресурсларини ташкил қилади.

Пассив операцияларни қуйидагича таснифлаш мумкин.

6-расм. Пассив операциялар¹⁰

¹⁰ Манба: Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма –Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010-йил, -532 бет. 207-б

Биринчи, иккинчи операциялар туфайли банкнинг ўз маблағлари юзага келса, сўнгги икки операция туфайли банкнинг жалб қилинган ресурслари юзага келади.

Банкларнинг ўз маблағлари таркибига:

- банкнинг устав капитали;
- банкнинг захира капитали;
- махсус фондлар;
- моддий рағбатлантириш фонди;
- банкнинг тақсимланмаган фойдаси;
- бошқа ҳар хил ташкил қилинган фондлар киради.

Амалиётда банк пасивларининг 20 фоизи банкларнинг ўз маблағларига тўғри келади.

Жалб қилинган маблағлар тижорат банклари кредит ресурсларининг асосий қисмини ташкил қилади. Булар:

- депозитлар;
- контокоррент;
- корреспондент счётларидаги маблағлардир.

Депозитлар – бу:

- банк ва омонат кассаларга қўйилган омонатлар;
- миждозларнинг банкка муайян талабларини тасдиқловчи, банк дафтаридаги ёзувлар;
- кредит муассасаларига сақлаш учун топширилган қимматли қоғозлар (аксиялар ва облигациялар);
- божхона муассасаларига бож ва божхона йиғимлари тарзидаги тўловлар учун олдиндан берилган бадаллар;
- суд ва маъмурий муассасаларга даъвони ва судга келишини таъминлаш мақсадида ўтказиладиган пул бадаллари.

Демак, депозит банкларда сақлаш учун топширилган пул маблағлари ёки қимматли қоғозлардир.

Депозитларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- талаб қилиб олингунча депозитлар;
- жамғарма депозитлар;
- муддатли депозитлар;
- жамғарма (депозит) сертификати;
- бошқа депозитлар.

Депозитлар банк маблағларини ташкил қилишнинг асосий манбайидир. Аммо банкнинг кредитлари ва инвестицияларини қоплаш учун депозитлар ҳажми етарли бўлмаса, банк бошқарувчиси қандай тадбирларни амалга ошириши лозим, деган савол юзага келади. Бунда банк ўз маблағларини нодепозит қўйилмалар ҳисобига тўлдиради.

Ҳозирги вақтда жаҳон амалиётида нодепозитларнинг қуйидаги турлари банк маблағлари манбайининг асосийлари ҳисобланади:

- капитал бозоридаги йирик ҳажмдаги қисқа муддатли депозит сертификатлари;
- банклараро депозитлар;
- қайта сотиб олиш шарти билан банкларнинг қимматли қоғозлари ҳисобидан уларга Марказий банк томонидан бериладиган қарзлар;
- клиринг чек ҳисобварақлари.

Банк бошқарувчиси банк маблағларини ташкил қилиш билан пасивларни бошқаради. Шу мақсадда бошқарувчи мижозлар талабини қондириш учун қанча миқдорда ва муддатга депозит маблағлар кераклигини, унинг қайтарилишини таъминлашни ҳисоблаб чиқиши лозим.

Бу ўринда Марказий банкнинг қисқа муддатли қарзлари анча қўл келади. Чунки бу қарзлар Марказий банкнинг бошқа банклар маблағ-лари жамланиб, сақланадиган мажбурий захиралар фондидан олинади.

2014 йилда республика банк тизимида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сонли Қарори билан белгиланган 2011-2015 йилларда тижорат банкларининг умумий капитал

ҳажмини қўшимча акцияларини чиқариш ва жойлаштириш орқали камида 2,1 баробарга ошириш вазифасини бажариш юзасидан ишлаб чиқилган чора-тадбирлар дастурини амалга ошириш давом эттирилди.

Хусусан, 2014 йилда қўшимча акциялар ва қарз қимматли қоғозларини чиқариш ва жойлаштириш, аҳоли ва хўжалик субъектларининг бўш пул маблағларини жалб қилиш кўламларини кенгайтириш ҳамда бошқа воситалардан самарали фойдаланиш орқали тижорат банкларининг умумий капитали ҳажми 2013 йилга нисбатан 25 фоизга ошиб, 2015 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, 6,9 трлн. сўмни ташкил этди.

2014 йил давомида тижорат банклари томонидан банк устав капиталини ошириш мақсадида 525,2 млрд. сўмлик, шу жумладан, «Ўзсаноатқурилишбанк»нинг 222,6 млрд. сўмлик, «Агробанк»нинг 30,0 млрд. сўмлик, «Асака» банкнинг 68,8 млрд. сўмлик, «Ипотека-банк»нинг 43,2 млрд. сўмлик «Ориент Финанс» банкнинг 19,5 млрд. сўмлик, «Асиа Аллиансе Банк»нинг 23,7 млрд. сўмлик ва «Қишлоқ қурилиш банк»нинг 33,3 млрд. сўмлик акциялари инвесторлар орасида жойлаштирилиб, шундан 209,2 млрд. сўмлик акциялар нодавлат сектор субъектларига сотилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 23 майдаги «Ўзбекистон саноат-қурилиш банкининг устав капиталини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-2179-сонли Қарорига мувофиқ «Ўзсаноатқурилишбанк» устав капитали 2015 йилнинг 1 январь ҳолатига 541,2 млрд. Сўмга (223,4 млн. АҚШ доллари эквивалентида) етказилди.

Бугунги кунда 18 та тижорат банкларининг акциялари «Тошкент» фонд биржаси листингига киритилган бўлиб, ушбу банкларнинг қимматли қоғозлари мунтазам равишда биржада котировка қилиниб, оммавий ахборот воситаларида эълон қилиб борилмоқда.

Банклар ресурс базасини кенгайтиришнинг яна бир муҳим йўналиши сифатида аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини банклардаги депозитларга жалб қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Қайд этиш лозимки, тижорат банклари томонидан аҳолининг талаби ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда янги омонат турларини жорий этиш ҳамда ушбу йўналишда кўрсатилаётган хизматлар сифатини янада яхшилаш бўйича кенг кўламли ишлар амалга ошириб келинмоқда.

Ўз навбатида, аҳоли реал даромадларининг ўсиб бораётганлиги, банклардаги омонатларнинг давлат томонидан тўлиқ кафолатланганлиги, миқдорларнинг биринчи талабига кўра омонатлар қайтарилишининг таъминланганлиги ҳамда банк омонатларидан олинган фоизли даромадларнинг солиқдан озод қилинганлиги аҳолининг тижорат банкларидаги омонатлари ҳажмининг барқарор ошиб боришини таъминламоқда.

2015 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, тижорат банкларидаги аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлари депозитларининг умумий ҳажми 2013 йилга нисбатан 30,5 фоизга ошиб, 28,5 трлн. сўмга етди.

Бундан ташқари, банкларнинг ресурс базасини мустаҳкамлаш, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини жалб қилиш мақсадида тижорат банклари томонидан узоқ муддатли облигациялар ва депозит сертификатларининг чиқарилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Тижорат банкларининг муомалага чиқарилган қарз қимматли қоғозлари ҳажми 2015 йилнинг 1 январь ҳолатига 1,0 трлн. сўмни, жумладан, муомаладаги узоқ муддатли облигациялар 310,2 млрд. сўмни ва депозит сертификатлари миқдори 689,7 млрд. сўмни ташкил этмоқда.

2.2 Тижорат банкларида ўз маблағларини шакллантириш ҳолати таҳлили

Ўзбекистон Республикаси «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонунига мувофиқ: «Банкнинг устав капитали банк муассислари ва акциядорлари тўлаган пул маблағларидан ташкил топади. Банклар устав

капиталининг энг кам миқдори Марказий банк томонидан белгиланади»¹¹.
Марказий банк 1998 йилдан бошлаб тижорат банкларининг устав капитали ҳажмини оширишга бўлган талабни кучайтирди.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари устав капиталининг энг кам миқдorigа қўйилган талабларнинг ўзгариши¹²

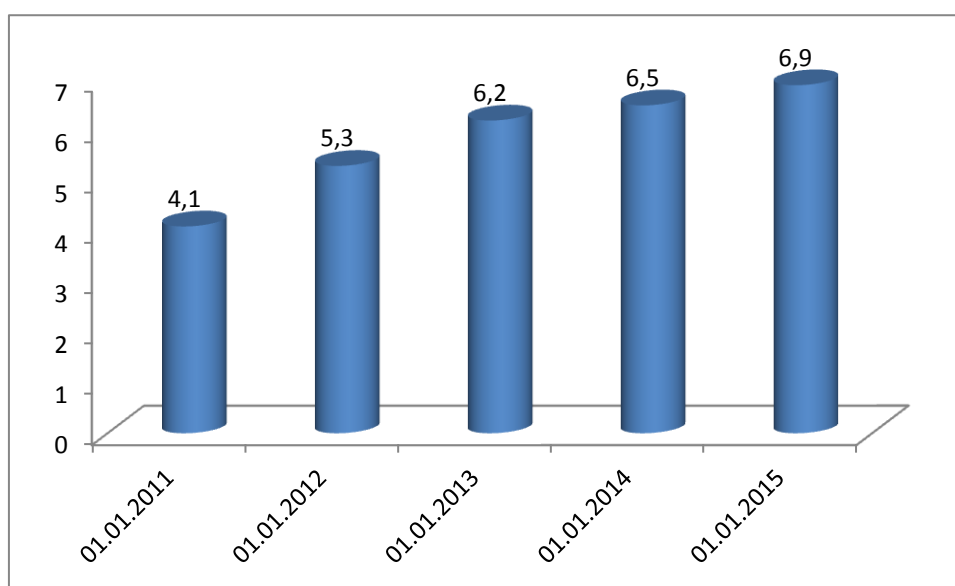
Йиллар	Аҳолиси 0.5 млн. кишидан кўп бўлган шаҳарларда очилаётган тижорат банклари учун	Аҳолиси 0.5 млн. кишидан кам бўлган шаҳарларда очилаётган тижорат банклари учун	Чет эл капитали иштирокида очилаётган банклар учун	Хусусий банклар Учун
1998 йил 1 январдан	1.5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	0.75 млн. АҚШ доллари эквивалентида	5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	0.3 млн. АҚШ доллари эквивалентида
1999 йил 1 январдан	2.0 млн. АҚШ доллари эквивалентида	1.0 млн. АҚШ доллари эквивалентида	5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	0.3 млн. АҚШ доллари эквивалентида
2000 йил 1 январдан	2.5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	1.25 млн. АҚШ доллари эквивалентида	5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	0.3 млн. АҚШ доллари эквивалентида
2002 йил 14 майдан	2.5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	1.25 млн. АҚШ доллари эквивалентида	5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	1.25 млн. АҚШ доллари эквивалентида
2005 йил 1 июлдан*	3 млн. АҚШ доллари эквивалентида		5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	1.5 млн. АҚШ доллари эквивалентида
2006 йил 1 январдан	4 млн. АҚШ доллари эквивалентида		5 млн. АҚШ доллари эквивалентида	2 млн. АҚШ доллари эквивалентида
2007 йил 1 январдан	5 млн. АҚШ доллари эквивалентида			2.5 млн. АҚШ доллари эквивалентида
2008 йил 1 январдан	5 млн. евро эквивалентида			2.5 млн. евро эквивалентида
2010 йил 1 январдан	10 млн. евро эквивалентида			5 млн. евро эквивалентида

* 2005 йил 1 июлдан бошлаб шаҳар аҳолиси сони инобатга олинмайди

¹¹ Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – Т.: «Ўзбекистон», 2003, 33- бет.

¹² www.cbu.uz интернет сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Юқоридаги жадвалда биз банклар устав капиталининг Марказий банк томонидан белгиланган энг кам миқдорини 1998 йилдан бошлаб 2010 йилгача 10 млн.евро ва 5 млн.еврогача етказилди. Тижорат банкларининг устав капиталини АҚШ долларида еврога ўтказилишига асосий сабаб бўлиб, 2008 йилда бошланган жахон молиявий-иқтисодий инқироз оқибатида АҚШ долларини кучсизланиши ва ривожланган давлатларни ўз валюта резервларини диверсификация қилиши билан ифодаланиади.

7-расм. Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари жами капитали динамикаси (трлн.сўм)¹³

Хусусан, 2014 йилда қўшимча акциялар ва қарз қимматли қоғозларини чиқариш ва жойлаштириш, аҳоли ва хўжалик субъектларининг бўш пул маблағларини жалб қилиш кўламларини кенгайтириш ҳамда бошқа воситалардан самарали фойдаланиш орқали тижорат банкларининг умумий капитали ҳажми 2013 йилга нисбатан 25 фоизга ошиб, 2015 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, 6,9 трлн. сўмни ташкил этди.

Тижорат банклари капиталининг таркиби турли молиявий манбалар ҳисобига шаклланади. Уларнинг асосийлари сифатида банк томонидан

¹³ Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари

чиқарилган оддий акцияларни таъкидлашимиз лозим. Банк устав капиталининг асосий қисми ушбу акциялар ҳисобига шакллантирилади.

Ўзбекистон банк амалиётида, халқаро Базель андозаларида кўзда тутилгани каби, устав капиталининг фақат ҳақиқатда тўланган қисми капитал таркибига киритилади. Халқаро амалиётдан маълумки, кўпчилик ҳолларда акциядорларнинг бир қисми таъсис шартномасида кўзда тутилган миқдордаги ўз улушларининг маълум қисмини тўлашдан бош тортадилар ёки тўлашни кечиктирадилар. Шунинг учун ҳам эълон қилинган устав капиталининг фақатгина ҳақиқатда тўланган қисмини тижорат банкнинг капитали таркибига киритиш мақсадга мувофиқдир.

Банкларнинг акцияларини олиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади. Банк муассислари банк акциядорлари таркибидан у рўйхатга олинган кундан бошлаб бир йил мобайнида чиқиб кетиш ҳуқуқига эга эмаслар. Банкнинг устав капитали банк муассислари ва акциядорлари тўлаган пул маблағларидан ташкил топади.

Тижорат банкларининг устав капитали банк уставида кўрсатилади ва банк фаолиятини бошлашнинг дастлабки маблағ ҳисобланади. Тижорат банклари устав капитали суммаси қонун йўли билан чегараланмаган, лекин банклар фаолиятини барқарор таъминлаш мақсадида унинг минимал миқдори белгилаб қўйилади.

Тижорат банклари устав капитали банк ўз маблағларининг асосий қисмини ташкил этади ва устав фонди суммаси банк акционерлари умумий йиғилишида оширилиши мумкин.

Алоҳида ҳолларда қонун ҳужжатларига мувофиқ банкнинг устав капиталини шакллантириш учун бюджет маблағларидан фойдаланилиши мумкин.

Ташкил этилаётган банк капиталининг етарлилик даражасини аудит қилишда қуйидагилар асосий ҳисобланади:

-Марказий банк белгилаган устав капиталининг энг кам миқдори юзасидан талабларга мувофиқлиги;

- кўзда тутилатган ўсишни қўллаб-қувватлаш даражаси;
- кўзда тутилатган даромадлар ва асосий фондлар даражаси;
- муассисларнинг зарур ҳолларда қўшимча капитал кирита олиш қобилияти.

Банк рўйхатга олингунича устав капитали маблағларини тўплаш учун муассислар томонидан Марказий банк ёки Ўзбекистон Республикасининг бошқа банкларида муваққат жамғарма ҳисобварақ очилади.

Банк рўйхатга олинадиган вақтгача муассислар томонидан тўланиши керак бўлган устав капиталининг энг кам миқдори Марказий банк меъёрий ҳужжатлари билан белгиланади. Марказий банк фаолият шартлари, бизнес-режада кўрсатилган операциялар тури ва ҳажмига қараб банк устав капитали миқдорига қўшимча талаблар қўйиши мумкин.

Банкни ташкил этиш вақтида устав капитали суммаси миқдорида эгаси ёзилган акциялар чиқарилиб, улар банк рўйхатга олинган кундан бошлаб бир йил мобайнида банк акциядорлари таркибидан чиқиш ҳуқуқига эга бўлмайдиган муассислар ўртасида тақсимланади.

Тижорат банклари капитали шаклланиши амалга ошириш учун банкларнинг жами капиталининг таркиби ва динамикасини кўриб чиқамиз.

3-жадвал

ОАТБ “Қишлоқ қурилишбанки” жами капиталининг шаклланиши таркиби ва динамикаси¹⁴

Сана Кўрсаткичлар	01.01.2014 йил		01.01.2015 йил		Ўзгариши	
	(минг. сўм)	(%)	(минг. сўм)	(%)	сумма (минг. сўм)	Ўсиш суръати(%)
Устав капитали	283 684 083	95,5	317 047 800	93,8	33 363 717	11,8
Захира капитал	5 667 020	1,9	8 885 735	2,6	3 218 715	56,8
Тақсимланмаган фойда	7 586 328	2,6	12 116 206	3,6	4 529 878	59,7
Жами капитал	296 937 431	100,0	338 049 741	100,0	41 112 310	13,8

Маълумотлардан кўринадики, банкнинг жами капитали устав капитали ҳисобига шаклланган. Ушбу устав капиталининг жами капитал ҳажмидаги

¹⁴ Манба : ОАТБ “Қишлоқ қурилиш банки” 2014 йил йиллик молиявий ҳисоботи

салмоғи ўртача 93 фоизни ташкил қилади. Устав капиталининг жами капитал ҳажмидаги салмоғи юқори эканлиги ижобий ҳолат ҳисобланади. Чунки устав капитали юқори барқарорлик даражасига эга бўлган молиялаштириш манбаи ҳисобланади. Халқаро банк амалиётида банк балансининг пассивидаги устав капитали салмоғининг ижобий ўзгариши банкнинг тўловга қобиллигининг мустаҳкамлигини белгиловчи бирламчи омил ҳисобланади. Тижорат банкларининг капитали таркибида устав капитали сезиларли даражада юқори салмоқни эгаллайди. Бу эса, банкнинг жами капиталининг асосий қисми барқарор ресурслар ҳисобига шаклланганлигидан далолат беради. Ушбу кўрсаткич капитал етарлилиги бўйича Марказий банк томонидан белгиланган барча меъёрларни бажарган. Фикримизча ушбу ҳолат бошқа банкларнинг кўрсаткичларига нисбатан яхшироқ. Бунга сабаб, банк капитал етарлилиги меъёрларини бажарган ҳолда юқори фойда билан молиявий йилни тугатган. Бу эса унинг акциядорларига юқори дивидентлар тўланишини аниқлатади, келажакда эса ушбу ҳолат аҳоли ўртасида банк акцияларига бўлган қизиқишни янада оширади. Натижада акцияларнинг бозор баҳоси янада ошади ва банк ўз капиталини нафақат янги акциялар сотиш билан балки эмиссион даромадларини ошириш йўли билан ҳам купайтиришга эришади.

Ўзбекистон Республикаси барча тижорат банклари ўз маблағлари ҳажми бўйича ТИФ “Миллий банк” энг юқори капиталга эгадир. Ушбу капитал миқдори миллий банк тизимимиз жами капиталининг чорак қисмини ташкил этади. Лекин ушбу кўрсаткични динамик таҳлил қиладиган бўлсак, барча капитал ичидаги салмоғи охирги йилларда пасайганлигини кузатишимиз мумкин. Бу эса бошқа тижорат банкларининг Миллий банк билан капитал бўйича рақобатбардошлиги ошаётганидан далолат беради. Бу эса ижобий ҳолат ҳисобланади.

4-жадвал

**Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари хусусий капитали
тўғрисида солиштирма маълумот¹⁵**

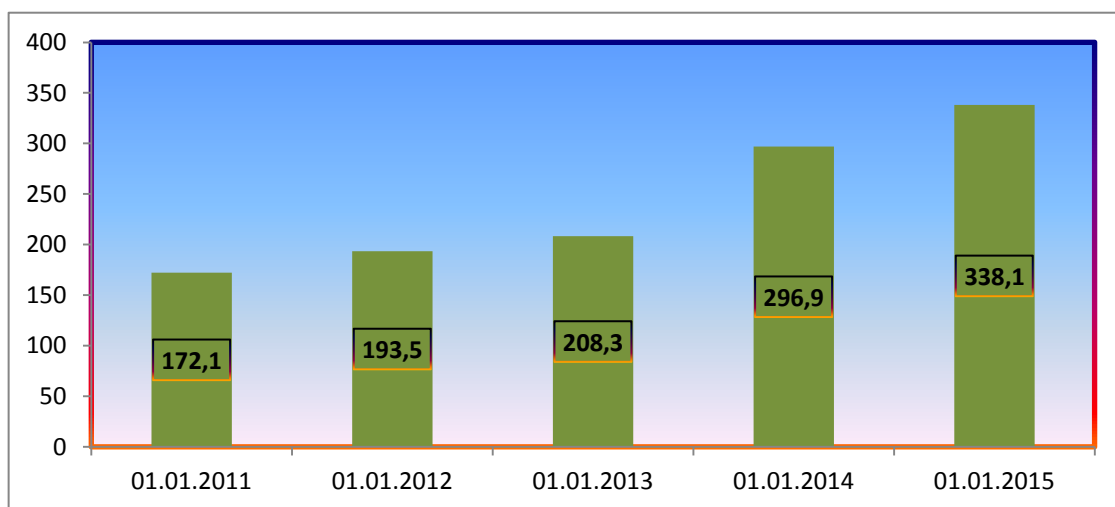
(млрд.сўм)

№	Филиал номи	01.01.2014 йил ҳолатига	01.01.2015 йил ҳолатига	ўтган йилнинг шу даврига нисбатан	
				(+;-)	%
1	Миллий банк	1 106 501	1 012 614	-93 887	91,5
2	Асака банк	691 063	801 747	110 684	116,0
3	Саноатқурилиш банк	430 423	727 592	297 169	169,0
4	Агробанк	371 390	411 096	39 706	110,7
5	Қишлоқ қурилиш банк	327 202	371 913	44 711	113,7
6	Халқ банки	309 824	349 470	39 646	112,8
7	Ипотека банк	233 770	287 320	53 550	122,9
8	Микрокредит банк	217 168	222 007	4 839	102,2
9	ҚДБ Банк Ўзбекистан	165 225	209 390	44 165	126,7
10	Хамкор банк	138 940	196 483	57 543	141,4
11	Алоқабанк	129 311	151 454	22 143	117,1
12	Ипак Йўли банк	105 253	142 243	36 990	135,1
13	Азия Альянс банк	91 710	132 741	41 031	144,7
14	Трастбанк	90 669	111 057	20 388	122,5
15	Капитал банк	72 728	101 221	28 493	139,2
16	Турон банк	65 859	85 091	19 232	129,2
17	Савдогар банк	60 899	62 480	1 581	102,6
18	УТ банк	58 241	64 062	5 821	110,0
19	Инвест Финанс Банк	48 961	65 598	16 637	134,0
20	Садерат	47 249	65 278	18 029	138,2
21	Давр банк	28 803	36 175	7 372	125,6
22	Ориент-финанс банк	28 561	67 192	38 631	235,3
23	Туркистон банк	19 688	23 979	4 291	121,8
24	Универсал банк	19 179	20 040	861	104,5
25	Ҳи-теч банк	18 197	19 620	1 423	107,8
26	Равнақ банк	15 880	19 384	3 504	122,1
	Жами	4 892 694	5 757 244	864 550	117,7

Жадвал маълумотларини таҳлил қиладиган бўлсак, республикамизда фаолият юритаётган тижорат банклари хусусий капитали таркибида ўсиш тенденцияси мавжуд. Жами банк хусусий капитали ўтган йилга нисбатан 117,7 фоизга ўсган. Жумладан, Инвест Финанс Банк 134,6%, Азия Альянс банк 144,7%, Капитал банк 139,2%, Қишлоқ қурилиш банк 112,8%, Турон банк 129,2%, Ипак Йўли банк 135,1% га ошган. Умуман банклар фаолиятида

¹⁵ Тижорат банклари йиллик ҳисобот маълумотлари асосида тузилди.

хусусий капиталининг ўсиши банкларнинг инвестицион ва узоқ муддатли кредитларини кўпайишига замин яратади.

8-расм. ОАТБ “Қишлоқ қурилишбанк” капитали динамикаси, млн.сўм¹⁶

Расм маълумотларин кўрадиган бўлсак, ОАТБ “Қишлоққурилишбанк” капитали сўнгги беш йил давомида ўсиш тенденциясига эга бўлган. Биргина 2013 йилнинг ўзида банк капиталига қарийб 43%га ошган.

Ҳозирги пайтда тижорат банклари акцияларини олди-сотдисини амалга ошириш учун иккиламчи қимматли қоғозлар бозорининг тўлиғича шаклланмаганлиги туфайли оддий ва имтиёзли акцияларининг баҳосини операцион қиймат усули орқали аниқлашнинг имконияти йўқ.

Юқорида қайд этилгандек, қимматли қоғозлар иккиламчи бозорининг етарли даражада ривожланмаганлиги уларнинг бозор баҳосини аниқлаш имкониятини бермаяпти.

Шу сабабли, банклар устав капиталининг ҳақиқатда тўланган қисмини жами капитал ҳажмидаги салмоғи ва банкнинг ресурслари ҳажмидаги салмоғини таҳлил қилишимиз мумкин.

¹⁶ ОАТБ “Ўзсаноатқурилишбанк” йиллик ҳисобот маълумотлари

Тижорат банклари жами капитали таркибида махсус захирани жуда юқори салмоққа эга эканлиги, фикримизча, салбий ҳолат ҳисобланади. Чунки тижорат банклари махсус захирасининг сезиларли қисми девальвация захираси ҳисобига вужудга келган. Девальвация захираси банк иқтисодий қийинчиликларга тушганда ундан чиқиб кетиш учун молиявий ҳимоя воситаси сифатида фойдаланиш имкониятини етарли даражада бермайди. Чунки ушбу захира реал қийматга эга бўлмаган капиталнинг арзон манбаси ҳисобига вужудга келган бўлиб, уни банкнинг актив пул маблағлари ҳисобварақларида манба сифатида кирим қилишнинг имконияти мавжуд эмас.

Тижорат банклари асосий капитали таркибида эмиссион даромадларнинг салмоғининг паст даражаларда сақланиб қолаётганлиги банкларнинг акцияларини мамлакат фонд биржаларида олди-сотди қилинмаётганлиги билан изоҳланади.

Маълумки, эмиссион даромад тижорат банкининг оддий ва имтиёзли акциялари бозор баҳоси билан уларнинг номинал қиймати ўртасидаги фарқ сифатида юзага келади. Тижорат банклари оддий ва имтиёзли акцияларини қимматли қоғозлар бозорида олди-сотди қилинмаслиги уларнинг бозор баҳосини шаклланмаслигига сабаб бўлади.

Лекин, биз буюк иқтисодчи олимларнинг айтган фикрларидан шуни биламизки, ҳар қандай корхона ва ташкилот капиталининг эмиссион даромадлар ҳисобварағидаги қолдиқ суммаси ушбу корхонанинг обрўйи ҳисобланади. Йирик инвесторлар айнан ушбу курсаткичга катта аҳамият беришади.

Тижорат банкларининг жорий йилдаги соф фойдаси барча харажатлар ва чегирмалардан сўнг вужудга келадиган капитал манбаси ҳисобланиб, республикамиз банк амалиётида банкларнинг иккинчи даражали капитали таркибига киритилади. Бизнинг фикримизча, ушбу капитал манбасини нисбатан молиявий барқарор манба эканлигини инобатга олиб асосий капитал таркибига киритиш лозим.

Тижорат банклари капитали таркибида қайта баҳолаш захирасининг жуда кичик салмоққа эга эканлиги жадвал маълумотларидан кўриниб турибди. Ҳолбуки, ривожланган хорижий давлатларда қайта баҳолаш захираси банклар қўшимча капиталининг асосий қисмини ташкил этади. Бунинг сабаби, йирик ва ўрта тижорат банклари катта шаҳарларда юқори баланс қиймати мавжуд биноларга эгадирлар. Биноларнинг бозор баҳоси эса, одатда, ўсиш тенденциясига эга. Бундай шароитда юқори қийматга эга бўлган биноларнинг бозор баҳоси ўсиши натижасида катта миқдордаги қайта баҳолаш захираси пайдо бўлади.

АҚШ, Япония ва Ғарбий Европа давлатларида тижорат банкларининг қайта баҳолаш захираси умуман солиққа тортилмайди. Бу эса қайта баҳолаш захирасидан капитал элементи сифатида фойдаланиш имконини беради.

Демак, тижорат банклари капитали таркибида мазкур захираларнинг кичик салмоққа эга эканлигининг асосий сабаблари сифатида республикамизда қайта баҳолаш ҳисобидан вужудга келган қийматнинг мол-мулк солиғига тортилиши ва тизимли қайта баҳолаш тартибининг ривожланмаганини эътироф этишимиз лозим.

Тижорат банклари, аввало, қисқа муддатли кредитлаш институтлари ҳисобланади. Шу сабабли, уларнинг ресурслари таркибида асосий ўринни қисқа муддатли молиялаштириш маблағлари эгаллаши лозим. Айни вақтда, ўрта ва узоқ муддатли кредитлаш ҳисобидан молиялаштириладиган юқори рентабелли инвестиция лойиҳалари мавжуд бўлиб, улар банкларни ўрта ва узоқ муддатли ресурслар топишга мажбур қилади. Субординациялашган қарз мажбуриятларидан ана шундай ресурсларни жалб қилиш воситаси сифатида фойдаланилади.

Тижорат банклари капиталини шакллантиришда унинг таркибини барқарор молиялаштириш манбалар ҳисобидан амалга оширишга эришиш банк капиталини бошқаришнинг асосий омилларидан бири бўлиб хизмат қилади.

Устав капиталининг бошқа манбаларга қараганда нисбатан юқори барқарорликка эга эканлигини инобатга олиб, унинг жами пасивлар таркибидаги улушини тадқиқ қилганимизда мазкур кўрсаткичнинг сезиларли даражада пасайиб бориш тенденциясига эга эканлигини гувоҳи бўлдик. Ушбу натижаларни ижобий ҳолат сифатида баҳолаб бўлмайди. Ушбу ҳолат тижорат банклари капиталини самарали бошқаришдаги мавжуд бўлган муаммо ҳисобланади. Чунки тижорат банклари устав капитали нисбатан юқори барқарорликка эга бўлиб, банк қийин молиявий ҳолатга тушганда ундан асосий ҳимоя қилиш воситаси сифатида фойдаланади. Тижорат банклари устав капитали салмоғини банк пасивлари таркибидаги улушининг барқарор миқдорини таъминлашга эришиш уларнинг молиявий жиҳатдан бақувват бўлишига хизмат қилади.

Устав капиталини шакллантиришда ҳамда ундан кейинги босқичларда унинг етарлилигини таъминлашда оддий акциялар банк учун қулай молиявий восита бўлиб ҳисобланади. Оддий акциялар эмиссияси банк учун ташқаридан капитални жалб қилишнинг энг қиммат шакли ҳисобланади. Жумладан, акцияларни молия бозорида жойлаштириш билан боғлиқ бўлган харажатлар, оддий акцияларга тўланадиган дивидендлар миқдорини бошқа қимматли қоғозларга тўланадиган тўловлар рискинни қайд этиб ўтишимиз мумкин. Чунки, банк келгусида, оддий акциялардан режалаштирилган даромад миқдорини ололмай қолиш эҳтимоли доимо сақланиб қолади. Акциядорларнинг муомалага янгидан чиқарилган акцияларни сотиб олиш имконияти бўлмаганда, ушбу акциялар банк фаолияти устидан назорат юритиш талабларини камайтирадилар. Агар янгидан чиқарилган акциянинг ҳар бири тегишли миқдорда фойда келтирмаса уларни чиқариш билан боғлиқ харажатлар банк фаолиятига салбий таъсир кўрсатади.

Айни вақтда, фикримизча, Ўзбекистон банк амалиётида тижорат банклари устав капиталининг барқарорлигини оширишга хизмат қилувчи икки асосий омил мавжуд:

1. Банкларни масъулияти чекланган жамиятлар (МЧЖ) шаклида ташкил этишга рухсат берилмаслиги.

Ўзбекистон Республикаси «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида» ги қонунининг 7-моддасига мувофиқ банклар мулкчиликнинг ҳар қандай шакли асосида акциядорлик жамияти тарзида ташкил этилади. Демак, маълум бўладики банклар масъулияти чекланган жамият сифатида ташкил этилишига қонун ҳужжатларида рухсат этилмаган.

2. Банк муассислари банк рўйхатга олинган кундан бошлаб бир йил мобайнида банк акциядорлари таркибидан чиқишга ҳақли эмаслиги¹⁷.

Ўзбекистон банк амалиётида банкларнинг оддий ва имтиёзли акцияларини сотишдан тушган маблағлар тижорат банклари устав капиталининг асосий қисмини ташкил этади. Уларнинг бозор баҳосини ошириш устав капитали миқдорини ва эмиссион даромадлар ҳажмини ошириш имконини беради.

Банк оддий акцияларининг бозор баҳоси ижобий ўзгаришига молия бозорида банк акцияларига бўлган талабнинг ошишига таъсир қилади. Имтиёзли акцияларнинг бозор баҳоси эса банкнинг операцион фойдаси ҳажмининг ўзгаришига боғлиқ. Чунки имтиёзли акциялар учун белгиланган фойзлар операцион фойда ҳисобидан тўланади.

Марказий банк тижорат банкларининг жами капиталига нисбатан 10 фоиз миқдорида минимал етарлилик талаби белгилаган бўлиб, ушбу талабни бузилишига йўл қўймаслик банк капиталини аудитининг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Асосий капиталнинг минимал даражаси эса 5 фоиз қилиб белгиланган.

Банк капиталидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш капитални бошқаришнинг муҳим жиҳатларидан бири саналади. Банк капиталидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашда капиталнинг қийматини баҳолаш марказий масала ҳисобланади.

¹⁷ Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – Т.: «Ўзбекистон», 2003. 254- бет.

Лекин, шу нарсани алоҳида таъкидлаш жоизки, банк капиталидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда абстракт мушоҳадаларга ҳам сезиларли ўрин ажратилади. Бунинг сабаби, банк капиталидан айнан қайси актив операцияларни амалга оширишда фойдаланилаётганлигини аниқлашнинг иложи йўқ. Чунки банк ресурсларидан умумий асосда фойдаланилади.

2.3 Тижорат банкларида жалб қилинган маблағлар ҳолати таҳлили

Тижорат банклари ресурсларининг асосий қисмини жалб қилинган маблағлар ташкил этади. Ҳар бир тижорат банки фаолиятида жалб қилинган маблағлар муҳим аҳамият касб этади, чунки тижорат банкларининг ўз маблағлари, асосан, банкни ташкил қилиш ва шакллантириш билан боғлиқ вазифани амалга оширса, жалб қилинган маблағлар эса, банкнинг барқарор даромад олиш имкониятини таъминлаб туради. Шунинг учун ҳам, ҳар бир тижорат банкининг жалб қилинган маблағларини доимий таҳлил қилиб бориш банкнинг барқарорлигини таъминлаш имконини беради. Тижорат банкларида пухта ўйланган депозит ва кредит сиёсати бўлишини талаб қилади. Тижорат банкларида депозит ва кредит сиёсатининг тўғри ташкил этилганлиги, улар орасидаги боғлиқлик ва нисбатнинг оптимал танланганлигигина банкларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун асос бўлиши мумкин.

2015 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, тижорат банкларидаги аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлари депозитларининг умумий ҳажми 2013 йилга нисбатан 30,5 фоизга ошиб, 28,5 трлн. сўмга етди.

Бундан ташқари, банкларнинг ресурс базасини мустаҳкамлаш, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини жалб қилиш мақсадида тижорат банклари томонидан узоқ муддатли облигациялар ва депозит сертификатларининг чиқарилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Тижорат банкларининг муомалага чиқарилган қарз қимматли қоғозлари ҳажми 2015 йилнинг 1 январь ҳолатига 1,0 трлн. сўмни, жумладан, муомаладаги узоқ муддатли облигациялар 310,2 млрд. сўмни ва депозит сертификатлари миқдори 689,7 млрд. сўмни ташкил этмоқда¹⁸.

Тижорат банклари ресурсларининг таркибида депозитли манбалар муҳим рол ўйнайди. Шу сабабли, биз қуйидаги жадвал маълумотлари орқали Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари депозитларининг таркибини таҳлил қиламиз.

5 - жадвал

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари депозитларининг таркиби¹⁹

	Кўрсаткичлар	01.01.2014		01.01.2015		фарқи	
		млн. сўм	% да	млн. сўм	% да	млн. сўм	% да
1	Талаб қилиб олингунча депозитлар	11 220 168	63,1	11 716 495	59,4	496 327	4,4
2	Жамғарма депозитлар	1 724 928	9,7	2 093 411	10,6	368 483	21,4
3	Муддатли депозитлар	4 845 601	27,2	5 898 309	29,9	1 052 708	21,7
	Жами	17 790 697	100,0	19 708 215	100	1 917 518	10,8

Жадвал маълумотларидан кўринадикки, таҳлил қилинган давр мобайнида талаб қилиб олинадиган депозитларнинг тижорат банклари депозитларининг умумий ҳажмидаги салмоғи 60 фоиз атрофида бўлган. Бу эса, республикада тижорат банклари депозит базасининг заиф эканлигидан далолат беради. Чунки халқаро банк амалиётида қабул қилинган меъёрий талабга кўра, талаб қилиб олинадиган депозитларнинг тижорат банклари депозитларининг умумий ҳажмидаги салмоғи 30 фоиздан ошмаслиги керак. Лекин шу ўринда эътироф этиш жоизки, банкларнинг жами депозитлари ўтган йилга нисбатан 1917518 млн сўмга ошган. Талаб қилиб олингунча депозитлар 496327 млн сўмга ёки 4,4 фоизга ошган. Жамғарма депозитлар эса 368483 млн сўмга ёки 21,4 фоизга ошган бўлса, муддатли депозитлар 1052708 млн сўмга ёки 21,7 фоизга ошган.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари, www.cbu.uz

¹⁹ “Ahbor-Reyting” рейтинг агентлиги. Банк тизими таҳлили №38, февраль, 2015 й.

Биз қуйидаги жадвал маълумотлари орқали республикамиз тижорат банклари депозитлари миқдорининг шу жумладан, жисмоний шахслар депозитларининг ўсиш суръатларини кўриб чиқамиз.

6-жадвал

**Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари депозитлари
миқдорининг ўзгариши²⁰**

Кўрсаткичлар		01.01.2014		01.01.2015		фарқи	
		Млн.сўм	% да	Млн.сўм	%да	Млн.сўм	%да
1	Юридик шахслар депозитлари	12 979 567	73,0	13660130	69,3	680 563	5,2
2	Жисмоний шахслар депозитлари	4811129	27,0	6048085	30,7	1 236 956	25,7
	Тижорат банклари жами депозитлари ҳажми	17 790 696	100,0	19 708 215	100,0	1 917 519	10,8

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари депозит базасининг барқарорлик даражасини ошишида жисмоний ва юридик шахсларнинг банк муассасаларига жалб қилинган депозитлари ҳажмининг юқори ўсиш тенденциясига эга эканлиги муҳим рол ўйнамоқда.

Жадвал маълумотларидан кўринадикки, 2013-2014 йиллар мобайнида республикамиз тижорат банкларининг жисмоний ва юридик шахслардан жалб қилинган депозит маблағларининг миқдори юқори ўсиш суръатига эга бўлган. Жами депозит маблағлари 1917519 млн сўмга ошган бўлса, унинг 69 фоизи юридик шахсларнинг депозитларига, 31 фоизи эса жисмоний шахсларнинг депозитлари ҳиссасига тўғри келади. Юридик шахсларнинг депозитлари 25,7 фоизга ошган. Бу эса, ўз навбатида, тижорат банклари депозит базасининг барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатади. Чунки талаб қилиб олинadиган депозитлар миқдорининг юқори суръатларда ўсиши уларнинг сезиларли қисмини муддатли депозит ҳисобрақамларига олиниши учун имкон яратади. Айниқса, жисмоний шахсларнинг муддатли омонатлари бўйича республикамиз тижорат банкларига солиқ имтиёзининг берилганлиги

²⁰ “Ahbor-Reyting” рейтинг агентлиги. Банк тизими таҳлили №38, февраль, 2015 й.

тижорат банкларининг аҳоли омонатларини жалб қилишдан бўлган манфаатдорлигини ошишига хизмат қилмоқда. Ушбу солиқ имтиёзининг қўлланиш тартиби шундайки, Ўзбекистон тижорат банкларининг солиққа тортиш базаси аҳоли муддатли омонатларининг ўсган қисми миқдорида камайтирилади. Энди биз депозитлар таҳлилини бойитиш мақсадида республикамизнинг айрим тижорат банкларининг депозит базасини таҳлил қиламиз.

9-расм. ОАТБ Қишлоқ қурилиш банки аҳоли омонатлари тузилмаси, минг сўм²¹

Маълумотлардан кўринадикки, аҳоли омонатлари умумий ҳажмида муддатли депозитлар жуда юқори салмоқни эгаллайди. Ҳозирда ОАТБ Қишлоқ қурилиш банки 20 га яқин турли хилдаги омонатларни аҳоли учун таклиф этмоқда. Ҳар бир омонат ўз шартлари ва келишувларига эга. Жумладан, муддати бўйича талаб қилиб олингундан 6 йилгача муддатдаги омонатлар мавжуд шунга мос равишда фоизлари ҳам турличадир. 1 фоиздан тўрт 24 фоизгача ташкил этади. Айрим омонатлар бўйича қўшимча бадал киритиш имкони мавжуд. Фоиз тўлаш шартлари ҳам ҳар хил.

²¹ ОАТБ “Қишлоқ қурилиш банк” 2014 йил йиллик ҳисобот маълумотлари

Жумладан, айримлари ҳар ойда фоизлари берилади, айримларида эса муддат тугагандан сўнг олинади.

7 - жадвал

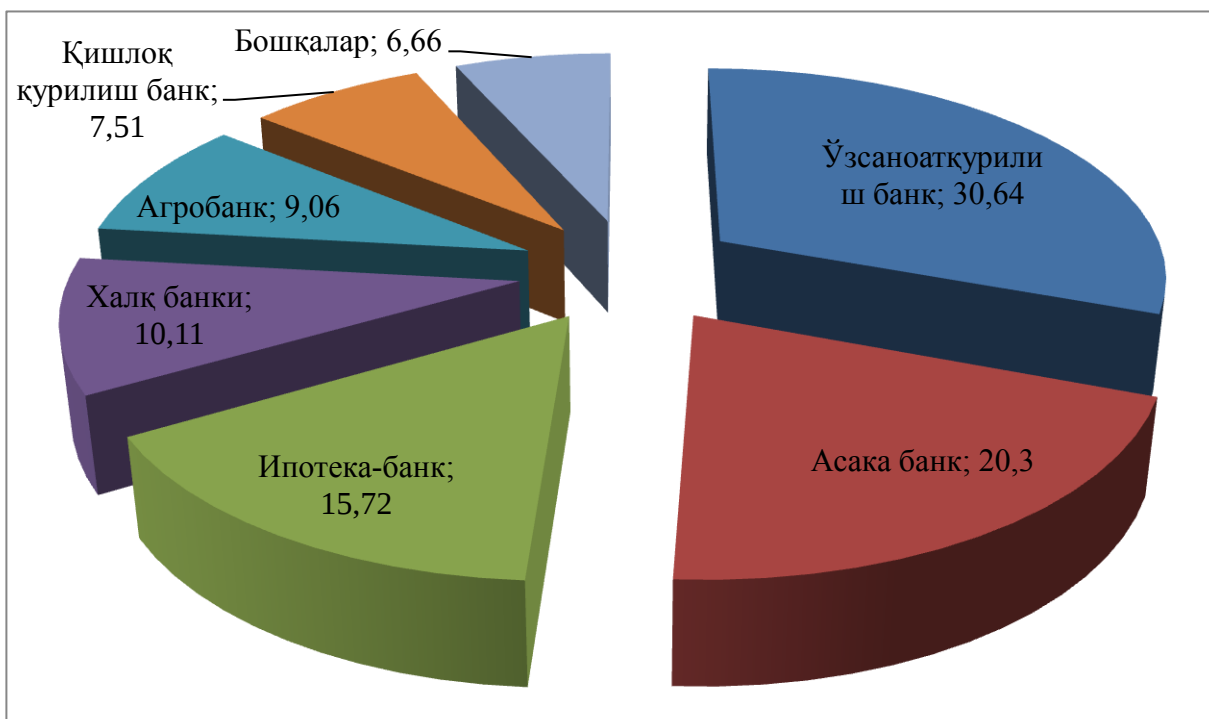
Айрим тижорат банкларининг депозитлари тўғрисида маълумот²²

Депозит тури	Муддати	Устама фоизи (йиллик)
Қишлоқ қурилиш банки ОАТБ		
Муддатли депозит	1 ойдан 3 ойгача	5 фоиз миқдорида
	3 ойдан 6 ойгача	6 фоиз миқдорида
	6 ойдан 9 ойгача	7 фоиз миқдорида
	9 ойдан 12 ойгача	8 фоиз миқдорида
ДТ Халқ банки		
Депозит сертификатлари	181 кундан 365 кунгача	7,5 фоиз миқдорида
	366 кундан 730 кунгача	9,5 фоиз миқдорида
	731 кундан 1095 кунгача	10,5 фоиз миқдорида
Номинал қиймати	100 000 000 ва 500 000 000 сўм	
Траст банк ОАТББ		
Муддатли ва жамғарма депозитлари	3 ойдан 6 ойгача	3 фоиз миқдорида
	6 ойдан 12 ойгача	4-5 фоиз миқдорида
	12 ойдан 18 ойгача	6 фоиз миқдорида
	18 ойдан 24 ойгача	7 фоиз миқдорида
	24 ойдан юқори	8 фоиз миқдорида

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, ҳозирда тижорат банклари юридик шахслар учун асосан депозит сертификатлари ва муддатли депозитларни таклиф этишмоқда.

Уларнинг фоиз ставкаси муддатига қараб ўзгариб боради, яъни узоқ муддатли депозитлар учун юқори фоиз ставкаларни таклиф этишмоқда.

²² Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банки сайти - www.cbu.uz

10-расм. Банклар бўйича жалб қилинган маблағлар улушлари таркиби, 01.01.2015 йил ҳолатига фоизда²³

Диаграмма маълумотларидан шуни кўриш мумкинки, жалб қилинган маблағларнинг эн кўп улуши Ўзсаноатқурилиш банкка тўғри келиб, бу кўрсаткич 30.64% ни ташкил қилади. Кейинги юқори кўрсаткич Асака банкига тегишли бўлиб, 20.3% ни ташкил қилади. Халқ банки ва Агро банкларининг жалб қилган депозитлари деярли бир хил бўлиб, тахминан 10% ни ташкил қилади. Қишлоқ қурилиш банки жалб қилинган маблағлари эса 7.5% ни ташкил қилади.

Дастлабки 6 та банкка жами жалб қилинган маблағларнинг 93,34 фоизи тўғри келмоқда. Ушбу банкларнинг барчаси йирик тижорат банклари ҳисобланади ва бозорга бевосита таъсир ўтказа олади. Рақобатни камайишиги олиб келади. Бу борада рақобатни кучайтириш ва бошқа банкларнинг ҳам фаолиятини кенгайтиришга имкон яратиш лозим.

²³ Ahbor-Reyting ” reyting agentligi. Bank tizimi tahlili №38, fevral 2015 й.

Тижорат банклари депозитлари қолдиғи²⁴

№	Банклар	01.01.2015 йилга депозитлар (млн.сўм)	Жамидаги улуши %
1	Ўз ТИФ Миллий банк	3 903 131,0	16,5
2	ДАТБ “Асака”	3 437 684,9	14,6
3	ДТ Халқ банк	2 420 738,2	10,3
4	ОАТБ “ЎзсаноатҚурилишбанк”	1 815 485,5	7,7
5	АТИБ “Ипотека банк”	1 802 106,1	7,6
6	ОАТБ “Агробанк”	1 593 368,2	6,7
7	Ўз ҚДБ банк АЖ	1 585 740,4	6,7
8	ОАТБ “Ҳамкор банк”	1 074 901,4	4,6
9	ОАТБ “Капитал банк”	942 960,6	4,0
10	Ипак йўли банк	771 288,5	3,3
11	“Қишлоқ-қурилиш банк” ОАТБ	639 660,2	2,7
12	Асиа Аллианс банк	599 303,1	2,5
13	Траст банк	579 674,4	2,5
14	“Алоқа банк ” ОАТБ	472 492,4	2,0
15	ОАТБ “Турон банк”	414 950,0	1,8
16	“Микрокредит банк”ОАТБ	359 291,2	1,5
17	Ориент Финанс банк	333 035,1	1,4
18	ИнФин банк банк”	315 930,5	1,3
19	“Савдогар” банк	212 155,3	0,9
20	Давр банк	102 243,3	0,4
21	Туркистон банк	84 067,0	0,4
22	Универсал банк”	54 204,5	0,2
23	УТ Банк	48 828,0	0,2
24	Равнақ банк	36 540,1	0,2
25	Содерат банк	8 240,7	0,0
26	Ҳи-теч банк	3 324,6	0,0
	Жами	23 611 345,2	100,0

Тижоратбанклари депозитлари қолдиғини таҳлил қиладиган бўлсак, бунда ТИФ Миллий банки, Асака банк, Саноатқурилишбанки ва ДТ Халқ банки етакчилик қилмоқда.

2014 йил давомида Республика тижорат банклари томонидан ўз ресурслари базасини ошириш бўйича фаол ишлар давом эттирилди. Шунинг таъкидлаб ўтиш жоизки, ўз вақтида ресурс базасини банклар капитал даражасини ошириш (хусусий капиталга инвестиция қилиш орқали) ва депозитлар жалб қилиш орқали эришилди. Ушбу амалга оширилган чора-

²⁴ “Ahbor-Reyting” рейтинг агентлиги. Банк тизими таҳлили №38, февраль, 2015 й.

тадбирлар аҳоли омонатлари ва юридик шахсларнинг ҳисобварақларида сақланаётган пул маблағларини жалб қилиниши 2014 йилда ошди.

Юқорида такидлаб ўтганимиздек, талаб қилиб олингунча депозитларга нисбатан муддатли ва жамғарма депозитлари муқимроқ ресурс ҳисобланади, чунки тижорат банклари ушбу маблағларни муддатларидан келиб чиққан ҳолда жойлаштириш имкониятига эга бўладилар.

Тижорат банкларининг хорижий валюталардаги депозитларининг ўртача тортилган фоиз ставкалари даражасининг паст. Республикамиз тижорат банкларидаги юридик шахсларнинг хорижий валюталардаги муддатли депозитларининг ўртача тортилган фоиз ставкаси атиги 2,5 фоизни ташкил қилди. Бу эса, хорижий валюталардаги депозитларнинг халқаро ссуда капиталлари бозоридаги бозор баҳосидан паст.

Бунинг сабаби шундаки, республикамиз тижорат банклари хорижий валюталарда жалб қилинган депозитларни хорижий валюталарда кредитлар беришга ишлатмайди, балки уларни хорижий банкларга бўйича жойлаштиради. ЛИБОР ставкаси эса, ҳозирги даврда АҚШ долларларидаги депозитлар бўйича йиллик 4,0-4,5 фоизни ташкил этади.

Хулоса қилиб айтганда:

Биринчидан, республикамиз тижорат банклари депозитларининг умумий ҳажмида талаб қилиб оилнадиган депозитларнинг салмоғи жуда юқори бўлиб, 60 фоиздан юқоридир, бу эса, тижорат банклари депозит базасининг заиф эканлигидан далолат беради;

Иккинчидан, тижорат банклари томонидан талаб қилиб олинадиган депозитлардан ресурс сифатида фойдаланилаётганлиги уларнинг депозит базасини мустаҳкамлашга бўлган манфаатдорлигига салбий таъсир қилмоқда;

Учинчидан, республикамиз тижорат банкларининг хорижий валюталардаги депозитларининг фоиз ставкалари паст даражадалигича қолмоқда. Бу эса, аҳоли ва корхоналарнинг хорижий валюталардаги маблағларини банкларнинг муддатли ва жамғарма депозит ҳисобрақамларига

кенг кўламда жалб қилинишига тўсқинлик қилмоқда.

Тижорат банклари ресурсларини ташкил қилишнинг учинчи муҳим манбаи бўлиб, уларнинг қимматли қоғозларини муомалага чиқариш ҳисобланади. Тижорат банклари, одатда, оддий акциялар, имтиёзли акциялар, облигациялар, депозит ва жамғарма сертификатларини муомалага чиқарадилар. Лекин Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларининг облигациялари мавжуд эмас.

Биз қуйидаги жадвал маълумотлари орқали республикаимиз тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган қимматли қоғозларнинг таркиби ва динамикасини кўриб чиқамиз

9-жадвал

**Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан муомалага
чиқарилган қимматли қоғозлар динамикаси²⁵**

Кўрсаткичлар	2008й	2009й	2010й	2011й	2012й	2013й	2013 йилда 2008 йилга нисбатан ўзгариши
1.Банклар томонидан муомалага чиқарилган қимматли қоғозлар, млн.сўм	9376	33165	43630	21872	26053	80667	8,6 марта
2.Банклар томонидан муомалага чиқарилган қимматли қоғозларнинг пасивлар ҳажмидаги салмоғи, %	0,2	0,8	0,9	0,4	0,4	0,9	0,7

Жадвал маълумотларидан кўринадикки, 2013 йилда Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган қимматли қоғозларнинг миқдори 2008 йилга нисбатан 8,6 мартага ўсди. Лекин ушбу ўсиш тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан боғлиқ бўлган эмиссион операцияларининг ривожланаётганлигидан далолат бермайди.

Чунки, республикаимиз тижорат банклари томонидан муомалага

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг статистик маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

чиқарилган қимматли қоғозлар улар пасивларининг умумий ҳажмида жуда кичик салмоқни эгаллайди. Масалан, ушбу кўрсаткич 2013 йилнинг 1 январ ҳолатига, атиги 0,9 фоизни ташкил қилди. Бунинг устига, 2008-2013 йиллар мобайнида мазкур кўрсаткичнинг ўсиш суръати атиги 0,7 фоизни ташкил қилди. Республикамиз тижорат банклари томонидан чиқарилган қимматли қоғозларнинг банк пасивларининг умумий ҳажмида жуда кичик салмоққа эга эканлиги уларни сотиш асосида олинган маблағларнинг тижорат банкларининг ресурс базасини шакллантиришда амалий аҳамият касб этмаётганлигидан далолат беради.

Ҳозирги даврда республикамиз тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган оддий ва имтиёзли акцияларни сотишдан олинган маблағлар уларнинг мажбуриятлари таркибида акс этмайди, балки уларнинг устав капиталида ҳисобга олинади. Хорижий мамлакатларда эса, тижорат банкларининг имтиёзли акцияларини сотишдан олинган маблағлар уларнинг мажбуриятлари таркибида ҳисобга олинади.

Ривожланган хорижий мамлакатларнинг банк амалиётида тижорат банклари қимматли қоғозларини сотишдан олинган маблағлар улар пасивларининг ҳажмида сезиларли даражада юқори салмоқни эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг қимматли қоғозларни эмиссия қилиш билан боғлиқ операцияларининг ривожланмаганлиги бир қатор омилларнинг мавжудлиги билан изоҳланади. Улардан асосийлари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- қимматли қоғозлар бозори инфратузилмасининг ривожланмаганлиги;
- қимматли қоғозларни муомалага чиқариш амалиётининг республикамизнинг қатор тижорат банклариад шаклланмаганлиги;
- тижорат банкларининг қимматли қоғозларининг инвесторлар учун инвестицион жозибадорлигининг таъминланмаганлиги.

Ривожланган мамлакатларда қимматли қоғозлар бозорининг ривожланганлиги тижорат банкларига қимматли қоғозларни бозор механизмлари орқали қулай баҳоларда тез сотиш имконини беради. Бунда

тижорат банклари томонидан асосий эътибор қимматли қоғозларга тўланаётган фоизларнинг барқарорлигини таъминлашга ва инвесторларнинг банк қимматли қоғозларига қилинган инвестициялари реал қийматининг пасайишига йўл қўймасликка қаратилади. Одатда, инвесторларнинг қимматли қоғозларга қилинган инвестициялари реал қийматининг пасайиши валюта курсларининг тебраниши ва инфляция таъсирида юз беради. Тижорат банки томонидан чиқарилган қимматли қоғоз бўйича валютанинг алмашув курси пасайса, бу ҳолат тижорат банкининг ана шу валютада ёзилган қимматли қоғозларига қилинган инвестицияларнинг реал қийматини пасайишига олиб келади. Бунинг натижасида тижорат банки қимматли қоғозларининг инвестицион жозибадорлиги пасаяди. Хўш, бундан шароитда тижорат банки эмитент сифатида қандай чоралар кўриши лозим? Ушбу саволлар тижорат банкларининг қимматли қоғозлар эмиссияси билан боғлиқ бўлган амалиётини такомиллаштириш орқали ўз ечимини топади.

Инфляция даражасининг юқори ва нобарқарор бўлиши инвесторларнинг қимматли қоғозларга, шу жумладан, тижорат банкларининг қимматли қоғозларига қилинган инвестицияларининг реал қийматини пасайишига олиб келади.

Тижорат банклари қимматли қоғозларининг инвестицион жозибадорлигини таъминлашда тижорат банкининг ликвидлилиги ва тўловга қобиллигини таъминлаш муҳим амалий аҳамият касб этади. Бунинг сабаби шундаки, рейтинг агентликлари тижорат банкларининг кредит ва тўловга қобиллик рейтингини аниқлашда асосий эътиборларини уларнинг ликвидлилиги ва тўловга қобиллигини тавсифловчи кўрсаткичларнинг даражаларига қаратадилар.

Тижорат банклари қимматли қоғозларни муомалага чиқариш йўли билан узок муддатли ресурсларга бўлган эҳтиёжларини қондириш имкониятига эга бўладилар. Бундай шароитда одатда тижорат банклари томонидан субординациялашган қарз мажбуриятлари чиқарилади. Субординациялашган қарз мажбуриятлари узок муддатли облигациялар кўринишида бўлиб, уларни

сотиш тижорат банкига узоқ муддатли ресурсларга эга бўлиш имконини беради. Шуниси характерлики, узоқ муддатли субординациялашган қарз мажбуриятларини сотишдан олинган маблағлар тижорат банкларининг иккинчи даражали капитали таркибига киритилади. Лекин уларни эмиссия қилиш ҳажми чекланган бўлиб, Базел стандарти иккинчи даражали капиталга нисбатан 75% қилиб белгиланган.

Тижорат банклари қимматли қоғозларининг инвестицион жозибадорлигини оширишда улардан олинадиган даромадларга нисбатан солиқ имтиёзларини қўллаш муҳим рол ўйнайди. Чунки инвесторлар солиқ юкини камайтириш мақсадида солиқ имтиёзи қўлланилаётган қимматли қоғозларни сотиб олишга ҳаракат қиладилар. Масалан, Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари акцияларидан олинадиган даромадлар 2010 йилнинг 1 январига қадар солиқдан озод қилинган эди. Бу эса, инвесторларга, тижорат банклари қимматли қоғозларига инвестиция қилиш йўли билан, солиқ юкини кескин камайтириш имконини беради. Чунки олинадиган дивидендлар солиқдан тўлиқ озод қилинади.

Шуниси характерлики, Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан боғлиқ бўлган операцияларининг меъёрий-ҳуқуқий базаси шакллантирилган. 1993 йил 2 сентябрда “Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Ушбу қонунга бир неча марта ўзгартириш киритилди, сўнгги ўзгариш 2002 йил 13 декабрда қабул қилинди. Мазкур Қонун қимматли қоғозларни муомалага чиқариш шартлари ва тартибини белгилайди, қимматли қоғозлар бозори иштирокчилари фаолиятини тартибга солиш, фонд биржаларини ташкил қилиш принципларини ўзида акс эттиради. Бундан ташқари, 1996 йилда “Қимматли қоғозлар бозорининг амал қилиш механизми тўғрисида” ги қонун қабул қилинди. Мазкур Қонунга кўра, қимматли қоғозлар савдосини амалга ошириш механизмига катта эътибор қаратилган. “Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида”ги Қонунда эса асосий эътибор қимматли қоғозлар

бозори иштирокчиларининг инвестор сифатидаги фаолиятига асосий эътибор қаратилган эди.

Юқорида қайд этилган Қонунларда тижорат банкларига қимматли қоғозлар бозорининг инвестор, эмитент ва воситачи сифатида фаол иштирокчилари сифатида эътибор қаратилган. Тижорат банкларига қимматли қоғозлар билан боғлиқ қуйидаги операцияларни амалга ошириш ман қилинади:

- давлат рўйхатисиз қимматли қоғозларни эмиссия қилиш;
- эмитентга ва қимматли қоғозларга оид маълумотларни ошкора қилмасдан туриб қимматли қоғозларни чиқариш;
- тегишли лицензияга эга бўлмасдан туриб қимматли қоғозлар бозорида фаолият юритиш;
- қимматли қоғозлар бозорида сохта битимлар асосида олди-сотди операцияларини амалга ошириш;
- конфиденциал маълумотларни ноқонуний тарзда ишлатиш;
- қимматли қоғозлар бозори амал қилиш принципларига риоя этмаслик.

Юқорида қайд этилган қонунлардан ташқари, тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан боғлиқ операциялари “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида”ги қонун билан тартибга солинади. Мазкур Қонуннинг 26 ва 30 моддаларига мувофиқ, Марказий банк тижорат банкларининг балансидаги тратталарни қайта ҳисобга олади, тижорат банкларига қимматли қоғозларни гаровга олиш йўли билан қайта молиялаш кредитлари беради. Шунингдек, Қонуннинг 51 моддасига мувофиқ, Марказий банк тижорат банки акциядорларининг молиявий ҳолати ва репутацияси билан боғлиқ бўлган маълумотларни талаб қилиб олишга ҳақли. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида ҳам тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан амалга ошириладиган операциялари тартибга солинади. Масалан, Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 26 февралдаги 89 – сонли Қарорига мувофиқ, битта

акциядорнинг ёки ўзаро боғлиқ акциядорлар гуруҳининг тижорат банки устав капиталидаги улуши 25 фоиздан ошмаслиги лозим.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тижорат банкларининг қимматли қоғозларига нисбатан иқтисодий меъёрлар асосида ҳам чекловлар белгилайди.

Лекин шуни таъкидлаш жоизки, тижорат банки қимматли қоғозлар билан бўлган барча меъёрий талабларни бажарса ҳам, банк акциясини сотиш учун Марказий банкнинг розилигини олиши зарур. Марказий банк эса, банк акциясини сотиб олувчи субъект молиявий жиҳатдан нобарқарор бўлса, тижорат банкига рад жавобини бериши ҳам мумкин. Ушбу тартибнинг жорий этилиши тижорат банклари акциядорлари таркибига ноҳалол ва молиявий носоғлом акциядорлар кириб қолишининг олдини олишга қаратилган.

Бундан ташқари, ноқонуний, жиной йўл билан топилган пул маблағларининг тижорат банклари устав капиталига кириб қолиши ҳам Марказий банк учун ноқулай ҳолат ҳисобланади. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида махсус функционал бўлинма ана шу масаланинг назорати ва мониторинги билан шуғулланади.

Хулоса қилиб айтганда:

биринчидан, Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан муомалага чиқарилган қимматли қоғозларнинг улар пасивларининг ҳажмидаги салмоғи жуда паст даражада қолмоқда, бу эса, банкларнинг қимматли қоғозлар билан боғлиқ бўлган эмиссион операцияларининг ривожланмаганлигидан далолат беради;

иккинчидан, тижорат банклари қимматли қоғозларининг инвестицион жозибадорлигини оширишда қилинган инвестициялар ва улардан олинадиган даромадларнинг реал қийматини пасайишига йўл қўймаслик муҳим омил саналади;

учинчидан, Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларининг қимматли қоғозлар билан амалга ошириладиган операцияларининг меъёрий базаси шакллантирилган.

III БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИНГ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШУВИ ШАРОИТИДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРНИ БОШҚАРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Бозор иқтисодиёти банк тизимида ўзгарувчан иқтисодий инфратузилмадаги муаммоларнинг келиб чиқиши сабабларини чуқур таҳлил этиш, унда белгиланган чора-тадбирларни амалга ошириш орқали иқтисодий барқарорликка эришиш вазифасини юклайди. Тижорат банклари ўз ресурсларини мунтазам ошириб бориш, уларни самарали бошқариш, ликвидлик кўрсаткичини камайтирмасдан даромад ўсишини таъминлашлари талаб этилади. Банк фаолиятини оқилона бошқариш учун эса, бошқарув ходимларининг иқтисодий билимларини мунтазам ошириб бориш лозим.

Мазкур омилларнинг шаклланишидаги зиддиятларни ҳал қилишда банк капитали ва ўз маблағларидан самарали фойдаланиш алоҳида ўрин тутди.

Иқтисодиётни модернизациялаш босқичида мамлакатимиздаги банк тизимининг ўрни катта. Банк тизимини ислоҳ этишнинг муҳим йўналишларидан бири тижорат банклари фаолиятининг шаффофлигини таъминлашга қаратилган.

Банк тизимининг тижорат банклари фаолиятини ислоҳ этишда банк бошқарувини такомиллаштириб бориш муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳон молиявий инқирозининг ҳар бир мамлакатга таъсири, ундан кўриладиган зарарнинг даражаси ва кўлами, биринчи навбатда, шу давлатнинг молиявий-иқтисодий ва банк тизимларининг нечоғлиқ барқарор ва ишончли эканига, уларнинг ҳимоя механизмлари қанчалик кучли эканига боғлиқлигини исботлашга ҳожат йўқ.

Ўзбекистонда қабул қилинган ўзига хос ислохот ва модернизация модели орқали биз ўз олдимизга узоқ ва давомли миллий манфаатларимизни амалга ошириш вазифасини қўяр эканмиз, энг аввало, “шок терапияси” деб

аталган усулларни бизга четдан туриб жорий этишга қаратилган уринишлардан, бозор иқтисодиёти ўзини-ўзи тартибга солади, деган ўта жўн ва алдамчи тасаввурлардан воз кечдик.

Маъмурий-буйруқбозлик тизимидан бошқарувнинг бозор тизимига ўтиш жараёнида тадрижий ёндашувни, “Янги уй қурмасдан туриб, эскисини бузманг” деган ҳаётий тамойилга таянган ҳолда, ислохотларни изчил ва босқичма босқич амалга ошириш йўлини танладик.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг тегишли Фармон ва Қарорларига асосан стратегик аҳамиятга эга бўлган банкларнинг капиталлашуви даражасини янада ошириш орқали уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш ҳамда уларнинг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги иштирокини фаоллаштириш мақсадида давлат бюджетидан тижорат банклари устав капиталини ошириш бўйича маблағлар ажратилиши белгилаб берилди. Жумладан, давлат тижорат «Халқ Банки»нинг устав капиталини 2009-2012 йилларда 200 млрд. сўмга, 2009 йилда «Микрокредитбанк» акциядорлик – тижорат банкининг устав капиталини 150 млрд, сўмга, «Агробанк» акциядорлик -тижорат банкининг устав капиталини 100 млрд. сўмга, «Қишлоқ қурилиш банк» акциядорлик-тижорат банкининг устав капиталини 50 млрд. сўмга, «Асака» давлат акциядорлик-тижорат банкининг устав капиталини 300 млрд. сўмга етказиш борасида тегишли чора тадбирлар амалга оширилди.

Банк капиталини бошқариш ва уни такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклифларни киритиш мумкин:

- Жорий йилнинг соф фойдасини капитал таркибига киритиш зарур. Чунки у тақсимланмаган фойда мазмунига яқин. Биринчидан, тижорат банкларнинг капиталини шакиллантириш учун халқаро Базель қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган андозалар етарли даражада асос бўлади; иккинчидан капиталнинг барқарорлиги нуқтаи-назаридан Базель қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган банк активларини рискка тортиш услибиётида айрим камчиликларни бартараф этиш лозим.

- Ҳозирги вақтда дунёнинг юздан ортиқ мамлакатида, шу жумладан, Ўзбекистон тижорат банклари капиталининг таркибини шакллантиришда ва унинг етарлилик даражасини белгилашда халқаро Базель қўмитаси томонидан ишлаб чиқилган андозалардан асос сифатида фойдаланилмоқда. Базельнинг ижобий жиҳатлари билан биргаликда, унга хос бўлган асосий камчилик ҳам бор, яъни, банк кредитлари бўйича риск тоифалари миқдор иқтисодиётнинг қайси секторига ва қайси давлатга мансуб эканлигига қараб белгиланган эди. Республикамиз тижорат банкларида Базель андозаларининг фақатгина ижобий жиҳатларини қўллаш мақсадга мувофиқ. Шунингдек унинг рискка тортиш тизимига айрим ўзгартиришлар киритиш зарур.

- Тижорат банклари капиталининг таркиби таҳлил қилинганда улардаги қўшимча капитал базаси заиф эканлиги аниқланди. Бунинг асосий сабаблари уларнинг қўшимча капитали таркибида консолидациялашган шўъба корхоналарга қилинган қуйилмалар мавжуд эмаслиги, субординациялашган қарз мажбуриятларидан фойдаланиш тартиби ижобий ечимини топмаганлиги ва берилган кредитларнинг қайтарилмаслиги натижасида йўқотиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш захираси миқдорининг пастлигидир. Демак, тижорат банклари қўшимча капитал базасини мустаҳкамлашда мавжуд имкониятлардан тўлароқ фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

- Миллий иқтисодиётда иккиламчи қимматли қоғозлар бозорининг етарли даражада ривожланмаганлиги тижорат банкларининг оддий ва имтиёзли акцияларини ушбу бозорда доимий олди-сотди объектига айланишига тўсқинлик қилмоқда. Уларнинг капитали таркибида эмиссион даромадларнинг вужудга келиш имкониятини бермаяпти, акцияларнинг бозор баҳосини шаклланишига иқтисодий муҳит яратилмаяпти. Шунингдек, банк акциядорларини моддий жиҳатдан манфаатдорлигини ошириш ва уларнинг банк бошқарувидаги иштирокини фаоллаштиришга иқтисодий эҳтиёж туғдирмаяпти. Ушбу ҳолатларни ижобий ҳал этиш мақсадида, тижорат банкларининг оддий ва имтиёзли акцияларини иккиламчи қимматли қоғозлар бозорида кенг қўламда олди-сотди қилинишини таъминлаш лозим.

- Тижорат банклари жами капиталининг ва асосий капиталининг етарлилик даражасини бошқариш амалиётини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатдики, капиталнинг ҳар иккала етарлилик коэффицентини ҳақиқатда бажарилиши барча йирик тижорат банкларида белгиланган норматив миқдорга нисбатан сезиларли даражада юқори бўлган. Бунинг асосий сабаби сифатида банкларнинг рискка тортилган активлари ҳажмининг нисбатан пастлиги ва асосий капитал нобарқарор молиявий манбалар ҳисобидан ўсиб бораётганидир. Ушбу масаланинг ечими сифатида, банкларнинг соф фойдасини асосий капитал таркибига киритиш лозим, шунингдек, асосий капитални молиявий барқарор манбалар ҳисобидан шакллантиришнинг мавжуд бошқа имкониятларидан ҳам тўлиқроқ фойдаланиш лозим.

- Йирик тижорат банкларининг оддий акцияларини хусусий секторга мансуб корхоналарга сотиш ҳажмини ошириш йўли билан банкларнинг устав капиталидаги давлатнинг улушини пасайтириш мумкин. Бунда банк Бошқарувида акциядорларнинг иштирокини фаоллаштириш ва уларнинг ролини оширилиши банк ресурсларидан самарали фойдаланиш имкониятини юзага келтиради. Банк Кенгаши аъзоларининг жавобгарлигини ошириш орқали банк капиталини бошқаришнинг сифат кўрсаткичларини янада яхшилаш лозим.

Тижорат банкларининг капиталини молиявий барқарор манбалар ҳисобидан шакллантириш ва уларни самарали жойлаштиришга эришиш банкларнинг молиявий ҳолатини мустаҳкамлаш, аҳолининг банк тизимига бўлган ишончини янада ошириш ҳамда миллий иқтисодиётнинг ривожланишига пухта замин тайёрлайди.

Банк молиявий ресурсларини бошқаришда улардаги капитал етарлилиги, активлар сифати, даромадлиги, ликвидлилик даражаси кўрсаткичларни таҳлил қилиш зарур.

Банкнинг турли хил депозит шакллари таҳлил қилишда бир маромда ривожланиб бораётган депозит тури талаб қилиб олингунча шарти асосида

бўлиб, у фоиз ставкасининг меъёрига боғлиқлиги бўлмаслиги сабабли, фақатгина хизмат кўрсатиш сифати ва тезлигига боғлиқ бўлади.

Кўпгина банкларнинг амалиётларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики банкнинг депозит базасини шакллантириш жараёни қийин ва катта меҳнат салоҳиятини талаб қилади. Чунки, мазкур депозит сиёсатини шакиллантириш даврида ўзига хос бўлган турли хил субъектив тўсиқларга банк ходимлари дуч келади.

Банк томонидан депозитлар бўйича тўланадиган фоизлар банкнинг асосий операцион харажатлари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам банк бир томондан жалб қилинган депозитлар бўйича белгиланган фоиз ставкаси юқори даражада бўлганлигини қўллаб қувватламасада, бошқа бир томондан мижозларни жалб қилиш учун шу тарзда йўл тутишига тўғри келади. Одатда тижорат банклари катта миқдордаги маблағларни узоқ муддатга жалб қилиш учун юқори даражадаги фоиз ставкаларни белгилашларига тўғри келади.

Кўпгина давлатларнинг Марказий банклари томонидан тижорат банкларининг ликвидлик даражасини ёки ресурслар етарлилик меъёрини мажбурий норматив орқали бошқариб боради. Мазкур норматив аҳоли пул қўйилмаларининг умумий миқдори нисбатини ўз маблағлари (капитали) фоиз нисбатида олиниб, унинг максимал белгиланганлик даражаси 100% дан кўп бўлмаслиги керак.

Тижорат банкининг фоиз сиёсатини олиб боришда барча ресурсларнинг қиймати ва депозит операцияларининг таҳлили олиб борилиши шарт. Бунинг учун қуйидагиларни белгилаб олиш лозим.

- омонатлар бўйича фоизларни белгилаш;
- жалб қилинган ресурслар бўйича фоиз ставкасининг динамикасини ўрганиб бориш;
- инфляция шароитида ресурсларнинг реал қийматини ҳисобини олиб бориш;

Банк амалиётида депозит сиёсати инструментларини фойдаланиладиган йўналиш бошқармалари мавжуд:

- Кредит бошқармаси;
- Амалиёт бошқармаси ва албатта ғазначилик бошқармаси қатнашади.

Банкнинг ғазначилик бошқармаси банкнинг депозит сиёсати ликвидлилик яъни доимий равишда тўловлилик қобилиятига эга бўлишни таъминловчи кўрсаткичларга амал қилиш шароитини олиб боради. Депозит сиёсатини юритишда ғазначилик бошқармаси кредит бошқармасига зарурий миқдорда даврий ресурсларни ажратиб беради

Жаҳон амалиётида банкларнинг фақат рационал тарзда ресурсларни тақсимлаб олаётган молия муассасагина ўзининг ликвидлилик даражасини сақлаб қолиши мумкин. Молиявий инқироз даврида банклар аҳолидан бўш пул маблағларини юқори фоиз ставкалар эвазига жалб қилган ҳолда кенг тарзда кредит сиёсатининг депозит сиёсатини олиб боради, аммо кўпгина банкларнинг мижозларга ажратилган кредит маблағларининг ўз вақтида қайтмаслиги сабабли капиталлашув даражасини камайтишига, акс ҳолда банкротлик даражасига олиб келиши мумкин бўлади. Мазкур ҳолатларни олдини олиш учун мамлакатимиз миқёсида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан давлат банкларининг капиталлашув даражасини оширишга ҳаракат қилиб келинмоқда. Бинобарин, айтиш мумкин шу усулларни қўллашда давлат банкларининг депозит сиёсатларини қайта кўриб чиқиш зарурияти долзарб масала сифатида намоён бўлади.

-Ҳар бир молиявий муассасада ишлаб чиқилган ва қўлланилаётган депозит сиёсатини жорий тарзда таҳлил қилиш ва назорат орган сифатида, риск менежмент инструментлари қўлланилиши лозим. Банкнинг риск менежментининг асосий мақсади бўлиб, жалб қилинаётган аҳоли, корхона, молиявий муассасаларнинг ресурсларига тўланаётган фоиз ставкалари ажратилаётган кредитлар, лизинг операциялари, қимматбаҳо қоғозларни сотиб олиш, депозит сертификатларини ва ДҚМО ларга ажратилаётган фоиз ставкаларини юқори бўлиш таъминотини назорат қилади.

-Жорий ликвидлик кўрсаткичларини юқорилигини таъминлаш ҳамда кредитларга ажратилаётган маблағ ресурсларини қайтиш даврларини пул оқимлари даврийлиги кўрсаткичлари нисбати олинган даврдан бошлаб белгилаб берилади.

Жаҳон амалиётида кўпгина катта амалий тажрибага эга бўлган молиявий таҳлил муассасалари, ҳамда уларни тақдим этаётган иқтисодиётда мутахассислари жаҳон инқирозида тижорат банклари томонидан олиб бориладиган депозит сиёсатини турли хил молиявий инструментлар орқали куйидагича диверсификация қилиниши лозимлигини тавсия этадилар:

- Уоррен Баффетт тавсияси: ҳар бир молия муассаси депозит сиёсатини олиб борар экан, у ўзининг стратегик ва тактик йўналишига эга бўлиши зарур ҳисобланади.

- Кейнсчилар таълимоти тарафдорлари: халқаро молиявий амалиёт шунини кўрсатмоқдаки, маблағлар қандай тарзда ва қандай шартлар миқдорида, ҳамда кўринишида бўлмасин, ягона мақсадни, яъни ана шу молия муассасаси томонидан олинадиган режавий маблағлар оқимлари кўринишидаги даромадни кўзлайди. Аммо, узоқ муддатга ажратиб бериладиган маблағлар ва улар бўйича даромад молиявий инқироз даврида даромад эффективлигини қисман йўқотиши табиийдир. Чунки, давлатнинг молиявий инқироз олдида юз тутиши катта фоиз миқдоридаги ялпи ички маҳсулотнинг миқдорий қадри тушиб кетиши, албатта миллий валютанинг қадрига ҳам салбий таъсир этиши аниқ бўлиб қолади. Бу эса бевосита кўрилиши лозим бўлган, аммо узоқ муддатга жойлаштирилган маблағларни даромаднинг қадрсизланишига, ва ундан ташқари инвестиция сифатида ажратилган маблағларнинг қадрсизланишига олиб келиши аниқ. Шунинг учун қисқа ва ўрта муддатларга жойлаштирилган маблағлар диверсификацияга бўлган мойиллиги кўпаяди, ҳамда маълум бир эркин айирбошланиш функционалликка эга бўладиган валютани бошқа бир қадри ошиб бораётган ҳамда талаб миқдори ошиб бораётган валютага ўтказиш, кейин эса бундан катта миқторда қисқа

муддатлар ичида даромад олиш молия муассасининг молиявий инқироздан деярли молиявий талофатларсиз чиқиб кетиши аниқ бўлади.

Ҳозирги давр молия ва иқтисодий таҳлил мутахассислари молиявий инқироз даврида қуйидаги фикрларни илгари суришади: барча тижорат банклари молиявий воситачи сифатида омонатчилар ва кредиторлардан даврлар мобайнида жуда катта миқдорда маблағларни жалб этади. Банк капитали жалб қилинган маблағларни қайтариш билан боғлиқ бўлган хатарлар бўйича омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатига бевосита боғлиқ бўлмаслиги зарур. Яъни, омонатчилар ва кредиторларнинг банк капиталига нисбатан ҳеч қандай қонуний ёки билвосита даъволари мавжуд бўлмаслиги зарурдир. Тижорат банклари устав капиталининг бошланғич миқдори шакллантирилгандан сўнг, унинг миқдорини кўпайтириш банк акциядорларининг қарори ва банкнинг фаолиятини самарали ишлашига бевосита боғлиқ бўлади. Одатда, тижорат банклари устав капиталининг миқдорини ошириш асосан, иккита йўл билан амалга оширади. Банкнинг молиявий ҳисобот якунида шакллантирилган фойдасидан ажратмалар ҳисобидан ва қўшимча равишда банкнинг оддий акцияларини чиқариш йўли, фикримизча, даромадларини таҳлил қилишда чораклик даврий оралиқлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда тижорат банки даромадлари ва ҳаражатларини ўсиб боровчи якун тарзида акс эттирилши билан изоҳланади. Тижорат банклари фойдасидан ажратмалар ҳисобига ташкил этиладиган захира фонди банкнинг молия бозоридаги қимматбаҳо қоғозлар билан амалга ошириладиган операциялардан кўрилган зарарларни қоплашга мўлжалланган. Депозит сиёсатининг асосий ҳимоячиси бўлган захира фондининг минимал миқдори тижорат банкларининг устав капиталига нисбатан ўрнатилади.

Тижорат банкларининг жалб қилинган маблағлари таркибида талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар, Марказий банкдан олинган кредитлар ва банкка жалб қилинадиган маблағлар қиймати жиҳатидан арзон, лекин муддати жиҳатидан нобарқарор молиявий ресурслар ҳисобланади.

Қиммат маблағлар гуруҳига тижорат банкларининг регулятив капитали таркибидаги устав капитали, муддатли депозитлар, жамғарма ва депозит сертификатлар, банклараро кредитлар ва бошқа маблағларни киритиш мумкин. Ушбу маблағлар тижорат банклари учун қиймати жиҳатидан қиммат маблағлар бўлса-да, улар муддати жиҳатидан нисбатан молиявий барқарор ҳисобланади. Халқаро банк тажрибалари ва амалиётдаги мавжуд ҳолатларнинг натижаси шуни кўрсатмоқдаки, тижорат банклари депозит сиёсати маҳсулоти бўлмиш депозит портфели ликвидлигини таъминлашда молиявий барқарор маблағларнинг улуши қанчалик юқори бўлса, уларда молиявий инқироз даврида ликвидлиликни таъминлаш юзасидан муаммолар шунчалик кам бўлади. Молиявий инқирознинг жалб қилинган маблағлар таркибида таҳлил этилган даврнинг бошида кредитлар асосий салмоққа эга бўлган, таҳлил этилаётган даврнинг сўнгига келиб, ушбу манбанинг улуши пасайиш тенденциясига эга бўлган.

Республикамиз банкларида жалб қилинган маблағларга тўланадиган фоиз ставкалари берилган кредитларнинг фоиз ставкаларига нисбатан юқорилиги куйидагилар билан изоҳланади.

1. Тижорат банкларининг жалб қилинган маблағлари таркибида қиймати жиҳатидан арзон, лекин муддати нуқтаи назардан нобарқарор маблағларнинг салмоғи юқори улушни ташкил этади. Шу боис ҳам банклар жалб қилинган маблағларга берилган кредитларга нисбатан юқори даражада фоиз ўрнатган бўлишига қарамасдан, иқтисодий жиҳатдан зарар кўрмайди.

2. Турли хил муддатларга ва шартлар асосида жалб қилинган муддатли депозитларнинг таркибида асосан жисмоний шахсларнинг омонатлари юқори салмоқни ташкил этиб, тижорат банклари аҳолидан жалб қилаётган маблағларни, асосан, нақд пулларнинг ҳажмини кўпайтириш мақсадида, уларга тўланадиган фоиз ставкаларининг миқдори юқори даражани ташкил этган. Бу ерда Марказий банк аҳолидан жалб қилинган маблағларга нисбатан мажбурий захира талабини жорий этмаганлиги туфайли банклар ушбу маблағларни тўлалигича актив операцияларга жалб қилиш имкониятини

беради.

Умуман олганда, тижорат банклари ресурсларини бошқаришда асосий эътибор уларнинг манбаларини барқарор ва узоқ муддатли ресурслар ҳисобидан таъминлаш, уларни сақлаш ва жойлаштиришни - муддатлар бўйича мутаносиблигини таъминланиши муҳим аҳамиятга эга эканлиги илмий ва амалий жиҳатдан асослаб берилди. Тижорат банклари ресурслари таркибида депозит маблағлар асосий манба ҳисобланади.

Юқорида келтирилган муаммоларни бартараф этиш мақсадида қуйидаги амалий таклифларни келтириб ўтиш мумкин:

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг фоиз маржасини муддатли депозитларга тўланадиган фоиз ставкалари даражасини ошириш йўли билан қисқартириш лозим.

Юқоридаги кўрсатиб ўтилган таклифда, иқтисодий нобарқарорлик, инфляция, юқори микдордаги ресурслар танқислиги банк тизимидаги депозит сиёсатини ва у билан боғлиқ бошқа муносабатларни қайта куриб чиқиш имконини беради. Шунинг билан бир каторда, мамлакат банк тизимида тижорат банкларининг иқтисодий мустахкамлиги ҳал қилувчи муҳим элементлардан бири бўлиб ҳисобланади. Шунини ҳам айтиб ўтиш лозимки, банк олиб бораётган депозит сиёсатида банк пасивлари булмиш мажбуриятлари банк амалиётида бирламчи уринни тутати. Албатта, барча банк инструментларининг афзалликлари ва узига хос камчиликлари мавжуд бўлади.

Республикаимиз тижорат банкларида депозитлар барқарорлигини таъминлашга қаратилган стратегияни ишлаб чиқиш зарур. Бунинг учун эса, биринчидан, миқдорларга депозит ҳисобрақамларининг жозибадорлигини ошириш имкониятини берадиган маркетингни ривожлантириш лозим; иккинчидан, депозитларнинг барқарорлик даражасини тавсифловчи кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқилиши лозим; учинчидан, банк учун депозит базасининг асосини ташкил қилувчи миқдорлар гуруҳини аниқлаб олиш ва уларга комплекс депозит-ссуда хизматини таклиф қилиш лозим.

ХУЛОСА

2014 йилда республика банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йилда республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилги иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор вазифаларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги дастурий маърузаси, 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сонли Қарори билан тасдиқланган «2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари бўйича комплекс чора-тадбирлар» Дастури ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг республика молия-банк тизимини ривожлантиришга оид бошқа қарорларида белгиланган вазифалардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилди.

Бунда асосий эътибор:

- тижорат банкларининг капиталлашув ва ресурс базасини янада ошириш, мазкур соҳага хусусий капитални кенг жалб этиш, активлар сифатини яхшилаш ҳамда банкларнинг молиявий барқарорлиги ва ликвидлилигини янада мустаҳкамлаш;
- республика тижорат банклари фаолиятини тартибга солиш ва банк назорати тизимини банк назорати бўйича Базель қўмитасининг янги (Базель-3) талаblари асосида такомиллаштириш ишларини давом эттириш;
- иқтисодиётнинг реал секторини молиявий қўллаб-қувватлашга йўналтирилаётган банк кредитлари ҳажмларини янада кўпайтириш, тижорат банкларининг инвестицион фаоллигини кучайтириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини молиявий қўллаб-қувватлаш, аҳоли бандлигини ошириш, биринчи навбатда,

- ёшлар ва аёллар бандлигини оширишга қаратилган бизнес лойиҳаларни молиялаштиришга кредитлар ажратиш ҳажмини кенгайтириш;
- банк соҳасида қўшимча имтиёз ва преференциялар жорий қилиш ҳисобига тадбиркорлик субъектларига банк хизматларини кўрсатиш борасида энг қулай шарт-шароитларни яратиш;
 - ижтимоий соҳани ривожлантириш, уй-жойлар қуриш ва аҳоли яшаш ҳудудларини ободонлаштириш, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишни молиялаштириш, шу жумладан, «Соғлом бола йили» Давлат дастурида банк тизимига юклатилган вазифаларнинг сифатли ижро этилишини таъминлаш;
 - мамлакат банк тизими ва тижорат банклари фаолиятининг етакчи халқаро рейтинг ташкилотлари юқори рейтинг баҳоларига эришилишини таъминлаш ва мунтазам равишда янгилаб бориш;
 - халқаро андозалар ва тамойиллар ҳамда мамлакатимизда бозор муносабатлари ривожланишининг ҳозирги ҳолатидан келиб чиққан ҳолда молия-банк соҳасининг қонунчилик базасини янада такомиллаштириш бўйича вазифаларнинг сифатли ижро этилишини таъминлашга қаратилди.

2014 йил давомида банк тизимида амалга оширилган изчил ва аниқ мақсадли чора-тадбирлар натижасида юқорида санаб ўтилган барча йўналишлар бўйича ижобий натижаларга эришилди.

Банк тизимининг молиявий барқарорлиги ва ривожланиши Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 январдаги ПҚ-1464-сонли Қарори билан тасдиқланган индикаторлар тизимида асосан таҳлил қилинганда, банк тизимининг барча кўрсаткичлари «юқори даражада»ги индикатор баҳоларига мувофиқ келмоқда. Жумладан, тижорат банкларининг капиталлашувини ошириш бўйича қўрилган чора-тадбирлар натижасида 2014 йил якуни бўйича банк тизимида капиталнинг етарлилик даражаси 23,8 фоизни ташкил этди. Бу эса, банк назорати бўйича Базель қўмитаси томонидан белгиланган халқаро меъёрдан деярли 3 баробар юқоридир.

Банк тизими барқарорлигининг яна бир муҳим кўрсаткичи ҳисобланган ликвидлик даражаси 2014 йил якуни бўйича 64,6 фоизни ёки талаб этиладиган минимал даражадан 2 баробардан ортиқни ташкил этди²⁶.

Бозор муносабатлари шароитида тижорат банклари тармоғини кенгайтириш улар ўртасида депозитлар, банклараро кредит ва бошқа ресурсларни жалб этиш учун рақобатни юзага келтиради.

Кейинги йилларда банклар ўз ликвидликларини таъминлаш учун кенг миқёсда қарз олишдан фойдаланмоқдалар.

Тижорат банклари ресурсларининг асосий қисмини жалб қилинган маблағлар ташкил этади. Ҳар бир тижорат банки фаолиятида жалб қилинган маблағлар муҳим аҳамият касб этади, чунки тижорат банкларининг ўз маблағлари асосан банкни ташкил қилиш ва шакллантириш билан боғлиқ вазифани амалга оширса, жалб қилинган маблағлар эса, банкнинг барқарор даромад олиш имкониятини таъминлаб туради.

Тижорат банкларининг молиявий ресурсларини бошқариш мавзусида олиб борилган илмий изланиш натижасида қуйидаги таклифларни келтириб ўтишни мақсадга мувофиқ деб уйлаймиз:

- Тижорат банкларининг молиявий ресурсларини муддатлари бўйича диверсификация қилиш орқали бошқариш. Яъни, тижорат банклари ўзларининг молиявий ресурсларни бошқариш жараёнида ресурсларни даромад келтирувчи активларга жалб қилинган муддатларини эътиборга олган ҳолда жойлаштирилса мақсадга мувофиқ бўлади.

- Активларга жойлаштири олиш имкониятига қараб ресурсларни жалб қилиш лозим. Бу таклифни беришдан асосий мақсад шуки, айрим банклар ресурсларни кўп миқдорда ва юқори фоиз ставкада жалб қилиши натижасида ресурсларни активларга жойлаштириб улгурмайдилар.

- Банкларнинг даромад олиш имкониятларини кенгайтириш мақсадида мажбурий захира талабларини камайтириш

²⁶ Ўзбекистон республикси Марказий банки маълумотлари

Банк капиталини бошқариш ва уни такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклифларни киритиш мумкин:

- Жорий йилнинг соф фойдасини капитал таркибига киритиш зарур. Чунки у тақсимланмаган фойда мазмунига яқин.
- Тижорат банклари капиталининг таркиби таҳлил қилинганда улардаги қўшимча капитал базаси заиф эканлиги аниқланди. Демак, тижорат банклари қўшимча капитал базасини мустаҳкамлашда мавжуд имкониятлардан тўлароқ фойдаланиш мақсадга мувофиқ.
- тижорат банкларининг оддий ва имтиёзли акцияларини иккиламчи қимматли қоғозлар бозорида кенг қўламда олди-сотди қилинишини таъминлаш лозим.
- Тижорат банкларининг капиталини молиявий барқарор манбалар ҳисобидан шакллантириш ва уларни самарали жойлаштиришга эришиш банкларнинг молиявий ҳолатини мустаҳкамлаш, аҳолининг банк тизимига бўлган ишончини янада ошириш ҳамда миллий иқтисодиётнинг ривожланишига пухта замин тайёрлайди.
- Банк молиявий ресурсларини бошқаришда улардаги капитал етарлилиги, активлар сифати, даромадлиги, ликвидлилик даражаси кўрсаткичларни таҳлил қилиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини ошириш мақсадида капиталнинг таркибини Халқаро Базел кўмитасининг тижорат банклари капиталининг таркибини шакллантириш бўйича белгилаган талабларига тўлиқ мувофиқ келишини таъминлаш ва тижорат банклари умумий капиталининг ўсиш суръатини ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатидан орқада қолишига йўл қўймаслик чораларини кўриш лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. 1992 йил
2. «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 21.12.1995 й.
3. «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 25.04.1996 й.
4. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 30.08.1996 й.
5. «Банк сири тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 30.08.2003 й.
6. «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 05.04.2002 й.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қуватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида»ги Фармони. 2008 йил 28 ноябрь, №ПФ-4058
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларидаги омонатларини ҳимоялаш кафолатларини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони. 2008 йил 28 ноябрь, №ПФ-4057.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада ривожлантириш ва бўш пул маблағларини банк айланмасига жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори. 2007 йил 7 ноябрь, ПҚ-726-сон
10. «Нақд пул муомаласини такомиллаштириш ва банкдан ташқари айланмани қисқартириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори 15.04.2005 й. № ПҚ-57.
11. «Жалб этиладиган хорижий кредитлар бўйича Ўзбекистон Республикаси кафолатлари берилганлиги учун тўловундириш тартиби

тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 8 январдаги 7-сон Қарори.

12. «Пул-кредит кўрсаткичларини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори 04.02.2003 й. №63.
13. «Пул маблағларининг банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори 05.08.2002 й. №280.
14. «Нақд пул муомаласини мустаҳкамлаш ва тижорат банкларининг масъулиятини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори 22.06.2001 й. №264.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011-2015 йилларда республика банк тизимини янада ислоҳ қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришиш бўйича чора-тадбирлар» тўғрисидаги 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438- сонли Қарори.
16. «Банкларнинг депозит (омонат) сертификатларини чиқариш ва муомалада бўлиш тартиби тўғрисида» Низоми. Ўзбекистон Республикаси Марказий банк Бошқарувининг 2008 йил 14 августдаги 17/2-сон Қарори.
17. «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки депозит сертификатлари тўғрисида»ги Низоми. 2008 йил 23 сентябрь №1858.
18. «Тижорат банклари капиталининг етарлилигига қўйиладиган талаблар тўғрисида»ги Низоми (Янги таҳрирда). 2000 йил 26 апрель, №420.
19. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг «Ўзбекистон Республикаси банкларида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва бухгалтерия ишларини ташкил қилиш тартиби тўғрисида»ги Йўриқнома, 1834-сон, 11.07.2008 й.

20. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг “Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари режаси” 578-сон, 17.07.2004 й.
21. Каримов И.А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида. -Т. Ўзбекистон. 2005 й.
22. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари – Т.: Ўзбекистон. 2009 й.
23. Каримов И.А. Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш.-Т.: Ўзбекистон. 2009й.
24. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Т.: Ўзбекистон. 2013й.
25. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. –Т.: Ўзбекистон. 2014й.
26. Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. –Т.: Ўзбекистон. 2015й.
27. Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма –Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2010-йил, -532 бет.115-б.
28. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш. – Тошкент: Молия, 2002. – Б. 124-187.
29. Абдуллаева Ш.З., Қуллиев И.Я. “Банк иши фанидан чизма услубий қўлланма” Т.: “Иқтисод-молия” 2007й. 123 б.
30. Абдуллаева Ш.З. Пул, кредит ва банklar. – Тошкент: Молия, 2000. – 312 б.

31. Батракова Л.Г. Экономико-статистический анализ кредитных операций коммерческого банка. -М.: Логос, 2008. -216 с.
32. Банки и банковские операции: Учебник. / Под ред. Жукова Е.Ф. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 387 с.
33. Банковское дело: Учебник / Под ред. В.И.Колесникова. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 789 с.
34. Жарковская Е.П. Банковское дело. -М.: Омега-Л, 2006. -452 с.
35. Лаврушин О.И. Банковские риски. -М.: КноРус, 2008. -232 с.
36. Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки. -М.: КноРус, 2008. -560 с.
37. Ларионова И.В. Управление активами и пассивами в коммерческом банке. –Москва: Издательство Консалтбанкир, 2003 г. -279 с.
38. Қоралиев Т., Ортиқов У. Банк ресурсларини бошқариш.-Монография. 2009 йил. - 123 б.
39. Ортиқов У.Д. Банк ресурслари ва уларни бошқариш. и.ф.н.. дисс. автореферати. -Т., 2008. -20 б.
40. Шоғиёсов Т., Ҳакимов Б. “Молиявий таҳлил” Ўқув қўлланма. Т-2010 й.
41. Абдусаломова О. Тижорат банклари кредитлаш амалиётини такомиллаштириш муаммолари // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2002. – №2. – Б. 24-25.
42. Ортиқов О. Банклараро рақобат шароитида кредит сиёсати. // Бозор пул ва кредит. №6, 2006. 8-10 бет.
43. Банк назорати бўйича Базель қўмитаси. Капиталга нисбатан белгиланган минимал талаблар (Базель ИИ), 2003 йил апрель.
44. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2011-2013 йиллар бўйича маълумотлари.
45. Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси 2013 йил. Статистисал ревиюв оф тхе Републис оф Узбекистан 2013. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. -Т., 2014. -189 б.
46. Интернет сайтлари
<http://www.cbu.uz/>

<http://www.worldbank.org/>
<http://www.ebrd.org/>
<http://www.federalreserve.gov/>
<http://www.review.uz/>
[http://www.finam.ru/dictionary.](http://www.finam.ru/dictionary)
<http://www.cbr.ru>
<http://www.bank.uz>
<http://www.gov.uz/>
<http://www.cer.uz>
<http://www.bankinfo.uz>
<http://www.klerk.ru/bank/>
<http://www.imf.org>
<http://www.bahkir.ru>